

Eerst 'aanpassen', dan een baan!

Een onderzoek naar de heersende gedachte dat sociaal-culturele integratie een vereiste is voor structurele integratie.

Auteur:	Drifa Moussa
Studentnummer:	174172
Studie:	EUR/FSW/Sociologie
Plaats:	Rotterdam
Datum:	30 augustus 2005

Woord vooraf

Eindelijk is het zover! Ik heb mijn scriptie afgerond en ik kan nu dus afstuderen. Voordat ik aan mijn scriptie ben begonnen heb ik eerst stage gelopen bij het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO). In een kernteam van vier personen hebben wij onderzoek gedaan naar interetnische contacten op portieken en in voetbalclubs. Dit kernteam bestond uit de volgende personen: de projectcoördinator dr. Theo Veld, Fatih Topcu, Iliass Elhadioui en Drifa Moussa.

Het veldwerk voor dit onderzoek heeft plaats gevonden in de wijken Bouwlust en de Schilderswijk. Naast het kernteam hebben ook Paul Geense, Thea Meijs, Aycan Demirel en Sara Rehbergen hun bijdrage geleverd aan dit veldwerk. Ik wil hen bij deze allemaal bedanken voor de prettige samenwerking. Een woord van dank wil ik ook richten aan alle respondenten. Zij waren allen bereid om te helpen bij ons onderzoek. Bij het schrijven van mijn scriptie heb ik hulp gekregen van mijn scriptiebegeleider dr. Theo Veld. Ik wil hem bij deze bedanken voor zijn hulp en adviezen.

Een definitieve keuze voor een scriptieonderwerp heb ik tijdens het ISEO-onderzoek gemaakt. In het politieke en publieke debat wordt de laatste jaren veel aandacht besteed aan de sociaal-culturele integratie van allochtonen. Ook tijdens het ISEO-onderzoek ging de aandacht hiernaar uit. Tijdens het werkcollege “Arbeidsmarkt en verdelingsvraagstukken”, dat ik heb gevolgd tijdens mijn studie Economie, zijn verschillende onderwerpen besproken die juist betrekking hadden op de structurele integratie van allochtonen. Helaas wordt er nauwelijks aandacht besteed aan het verband tussen de twee dimensies van integratie. Vandaar ook dat ik ervoor heb gekozen om een scriptie te schrijven over de samenhang tussen structurele en sociaal-culturele integratie. In deze scriptie geef ik een antwoord op de vraag of sociaal-culturele integratie een vereiste is voor structurele integratie.

Rest mij nu alleen nog alle lezers heel veel plezier toe te wensen bij het lezen van deze scriptie.

Drifa Moussa, Rotterdam, augustus 2005

Inhoudsopgave

Woord vooraf	II
Inhoudsopgave	III
Hoofdstuk 1 Inleiding	1
1.1 Inleiding	1
1.2 Probleemstelling	3
1.3 Afbakening onderzoek	4
1.4 Definiëring termen	5
1.5 Opzet	6
Hoofdstuk 2 Structurele versus sociaal-culturele integratie	8
2.1 Inleiding	8
2.2 Structurele integratie	8
2.2.1 Arbeid	8
2.2.2 Onderwijs	18
2.3 Sociaal-culturele integratie	21
2.3.1 Culturele oriëntatie	21
2.3.2 Informele participatie	27
2.4 Samenvatting en conclusies	33
Hoofdstuk 3 Theoretisch kader	35
3.1 Inleiding	35
3.2 Integratietheorieën	35
3.2.1 Acculturatiestrategieën	35
3.2.2 Basistheorieën over integratie	36
3.2.3 Theorieën over de relatie tussen sociaal-culturele en structurele integratie	38

3.3	Analysemodel	41
3.4	Samenvatting en conclusies	43
Hoofdstuk 4 Onderzoeksopzet en dataverzameling		44
4.1	Inleiding	44
4.2	Onderzoeksmethode	44
4.3	Werving van respondenten	46
4.4	Achtergrondkenmerken van respondenten	47
4.5	Samenvatting en conclusies	47
Hoofdstuk 5 Analyse		49
5.1	Inleiding	49
5.2	Analyse van de resultaten	49
	5.2.1 Integratie van de eerste-generatie	52
	5.2.2 Integratie van de anderhalve generatie	61
	5.2.3 Integratie van de tweede-generatie	62
5.3	Vereist structurele integratie sociaal-culturele integratie	66
5.4	Samenvatting en conclusies	67
Hoofdstuk 6 Samenvatting, conclusies en aanbevelingen		68
6.1	Inleiding	68
6.2	Samenvatting en conclusies	68
6.3	Aanbevelingen voor vervolgonderzoek	72
Literatuurlijst		73
Bijlagen:		
Bijlage 1: Respondentenlijst		
Bijlage 2: Interviewleidraad		

Hoofdstuk 1 Inleiding

1.1 Inleiding

De afgelopen jaren is in het politieke debat de aandacht verschoven van de sociaal-economische achterstand van allochtonen naar hun gebrekkige sociaal-culturele integratie. Dit debat is telkens eenzijdig, omdat slechts de invalshoek van waaruit gesproken wordt over minderheden, verandert. Eerst werd er gesproken over de structurele integratie en de laatste jaren staat de sociaal-culturele integratie centraal. Daarnaast is het debat eenzijdig, omdat het geen recht doet aan de diversiteit binnen de migrantengemeenschappen. Daarbij kiezen sommige migranten er bewust voor om afstand te nemen van hun traditionele achtergrond, terwijl andere juist snel ‘moderniseren’.

Om te onderzoeken hoe het zit met de integratie van allochtonen, werd de commissie Blok in het leven geroepen. Deze commissie heeft een onderzoek gedaan naar het integratiebeleid van de afgelopen dertig jaar en de mate waarin allochtonen geïntegreerd zijn. De belangrijkste conclusie van deze commissie was dat veel allochtonen geheel dan wel gedeeltelijk geïntegreerd zijn, maar dat dit niet is gebeurd dankzij het integratiebeleid van de overheid. Veel politici waren niet blij met deze conclusie, want zij vinden dat de integratie mislukt is.

Er wordt de laatste jaren ook steeds vaker geroepen dat allochtonen zich maar moeten ‘aanpassen’. Ze zouden te vaak in hun eigen etnische groep blijven hangen. De allochtonen en in het bijzonder de Turken en Marokkanen moeten zich aan de dominante Nederlandse waarden en normen aanpassen. Nederland begint het minderheden- of integratievraagstuk steeds meer als een cultureel probleem te zien, als de kloof tussen de meerderheidscultuur en een afwijkende minderheidscultuur (Snel, 2003). Tegenwoordig vormt dus niet de sociaal-economische achterstand, maar het gedrag en de cultuur van minderheden de kern van het probleem. Een aantal politici gaat hier nog verder op in, zoals politica Ayaan Hirsi Ali. Volgens haar beseft de Nederlandse overheid onvoldoende dat met name de culturele achterstand van Turken en Marokkanen de oorzaak is van hun gebrekkige integratie. Zij noemt een aantal culturele kenmerken van veel moslimmigranten die volgens haar ‘grote integratieproblemen’ opleveren, zoals de patriarchale familiestructuur waarin de vrouw een ondergeschikte, dienende functie heeft en het groepsgebonden denken waarin schaamte, eer

en de daaruit voortvloeiende sociale controle een belangrijke plaats innemen. Volgens haar vergroot de gebrekkige sociaal-culturele integratie in combinatie met sociaal-economische achterstand de kans op ontsparing.

De cultuur is problematisch en dus is de oplossing ‘assimilatie’. Het idee is dat zodra migranten sociaal-cultureel zijn geïntegreerd of liever gezegd geassimileerd, dit zal leiden tot participatie in de Nederlandse samenleving. Dit betekent dat de structurele integratie zal volgen als er sprake is van sociaal-culturele integratie. De vraag is natuurlijk of dit ook zo is. De hedendaagse roep om aanpassing kan namelijk ook onbedoelde effecten hebben, zoals een sterker etnisch bewustzijn en etnisch-politieke bewegingen, zoals de Arabisch Europese Liga (AEL). Terwijl het integratiebeleid erop gericht zou moeten zijn dat migranten zich thuis voelen in hun nieuwe samenleving. Wie echter alleen geduld wordt als hij assimileert, voelt zich niet geaccepteerd. Een persoon die zich niet geaccepteerd voelt door de samenleving, kan zichzelf uitsluiten, wat tot marginalisering kan leiden.

Marginalisering is een acculturatiestrategie die ontstaat wanneer de maatschappelijke loopbaan als uitzichtloos ervaren wordt vanwege ondervonden en/of waargenomen uitsluiting, in combinatie met een zich afwenden van zowel de groeps- als dominante cultuur. Personen die zichzelf uitsluiten of uitgesloten worden, zoals illegalen, richten zich vaak op irreguliere kanalen om aan een baan te komen. Dit is de ene uiterste manier waarop de migrant zich op de ontvangende samenleving kan richten en de andere is ‘assimilatie’. Echter deze twee staan niet los van elkaar, want de hedendaagse roep dat allochtonen zich moeten aanpassen, wat eigenlijk assimilatie betekent kan leiden tot marginalisering. De vraag kan daarom worden gesteld of sociaal-culturele integratie werkelijk zo goed is voor de structurele integratie van migranten.

Deze vraag vormt het startpunt van mijn scriptie. In dit inleidende hoofdstuk zal ik de probleemstelling van mijn onderzoek, de afbakening van het onderzoek en een aantal termen bespreken. Ook zal ik de opzet van deze scriptie uiteenzetten.

1.2 Probleemstelling

In het kader van de opleiding Economie heb ik een stageonderzoek gedaan bij het Instituut voor Sociologisch-Economisch Onderzoek (ISEO). Het onderzoek waaraan ik heb meegewerkt, ging over spontane vormen van interetnische relaties. De centrale vraag tijdens dit onderzoek in de Schilderswijk en Bouwlust, twee wijken in Den Haag, was: “Wat is de mate waarin op het portiek en in de voetbalclub leden van etnische minderheden contacten onderhouden met autochtone Nederlanders en andere leden van etnische minderheden die niet tot de eigen groep behoren en onder welke voorwaarden komt dit contact tot stand?”

Ook hier wordt uitsluitend gesproken over de sociaal-culturele integratie van etnische minderheden en niet over de structurele integratie. In plaats van de beide typen van integratie los te bespreken, lijkt het mij juist interessant om een link te leggen tussen beide. In de vorige paragraaf ben ik ingegaan op de publieke discussie waarin het idee heerst dat culturele aanpassing een voorwaarde is om te kunnen participeren in de samenleving. Kritici, zoals Martens en Veenman (1991) vonden wel een relatie tussen sociaal-culturele en structurele integratie voor mannen, maar niet voor vrouwen en dit tast de causaliteitshypothese aan. Volgens Martens en Veenman kan niet met zekerheid worden vastgesteld dat culturele integratie een vereiste is voor structurele integratie. Het is volgens hen denkbaar dat meer en intensiever contact met autochtonen positieve effecten heeft op de arbeidsmarktparticipatie, door bijvoorbeeld een betere beheersing van de Nederlandse taal. Het is echter ook denkbaar dat juist werkenden door hun contacten in werktijd vaker omgaan met autochtonen, ook in hun vrije tijd. De causale richting van het verband tussen structurele en culturele integratie is dus onduidelijk. Hierdoor kom ik op de volgende probleemstelling: “Is sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde voor structurele integratie?”

Deze probleemstelling valt uiteen in vier deelvragen, te weten:

- 1) In welke mate zijn Turken, Marokkanen en Surinamers structureel geïntegreerd?
- 2) In welke mate zijn Turken, Marokkanen en Surinamers sociaal-cultureel geïntegreerd?
- 3) Is er samenhang tussen sociaal-culturele integratie en structurele integratie?
- 4) Is sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde voor structurele integratie?

De eerste twee deelvragen behandel ik in hoofdstuk 2 door middel van beschikbaar materiaal, zoals de SPVA-98. In hoofdstuk 3 behandel ik deelvraag drie aan de hand van bestaande theorieën. De laatste vraag wordt aan de hand van kwalitatief onderzoek in hoofdstuk 5 beantwoord. Om dit onderzoek uitvoerbaar te maken heb ik een aantal keuzes moeten maken. Deze staan beschreven in de volgende paragraaf.

1.3 Afbakening onderzoek

Om het onderzoek uitvoerbaar te maken en een antwoord te kunnen geven op de vraag uit de probleemstelling dient een aantal keuzes te worden gemaakt. Deze keuzes betreffen vooral het bereik van mijn onderzoek. De eerste keuze gaat over de onderzoeksgroep. De allochtonen die ik in deze scriptie zal bespreken, behoren tot de drie grootste etnische groepen in Nederland. Dit zijn de Turken, Marokkanen en Surinamers. Daarnaast vond het veldwerk van het ISEO-onderzoek en ook het veldwerk van mijn onderzoek plaats in de wijken Bouwlust en de Schilderswijk in Den Haag en hier zijn de allochtonen die behoren tot de drie grootste etnische groepen, oververtegenwoordigd (Veld, 2003).

Ten tweede beperk ik mij tot Nederland als immigratieland, omdat ik geïnteresseerd ben in de situatie waarin Nederland zich de laatste jaren bevindt. Sinds de millenniumwisseling is het minderhedendebat in Nederland verhardt. De reden die hiervoor wordt aangereikt is dat allochtonen zich wel moeten aanpassen, anders kunnen zij niet in de Nederlandse samenleving participeren. Ik wil onderzoeken of dit ook zo is.

Voor het bepalen van de culturele en structurele integratie van allochtonen zal ik mij beperken tot beschikbaar empirisch materiaal dat is verzameld vóór 2003 en materiaal dat verzameld is tijdens het veldwerk van mijn onderzoek dat plaatsvond in het jaar 2003 en 2004. Het materiaal dat ik presenteer, ontleen ik met name aan de Integratiemonitor 2002 en de SPVA-98. Voordat ik overga tot het presenteren van dit beschikbaar empirisch materiaal zal ik eerst aangeven wat structurele en sociaal-culturele integratie is.

1.4 Definiëring termen

De integratie van etnische minderheden staat in deze scriptie centraal, maar wat houdt het integratievraagstuk in? In de literatuur is een grote verscheidenheid te vinden aan definities van de term integratie. Integratie betekent in zijn meest elementaire vorm dat een eenheid een functionerend onderdeel wordt van een groter geheel (Hartman-Eeken, 1992). Dit is een algemene definitie die erop duidt dat men met de term integratie naar een aantal verschijnselen kan verwijzen.

Engbersen en Gabriëls (1995) definiëren sociale integratie als een *toestand*, voorzover uit een verscheidenheid van sociale eenheden een eenheid *is* gesmeed en individuen daadwerkelijk deel uitmaken van deze eenheden. Bovendien is sociale integratie een *proces*, omdat de afgrenzing en integratie van de sociale eenheden steeds opnieuw ge(re)produceerd wordt. Zo moeten de voorwaarden voor het vreedzaam samenleven van mensen uit verschillende culturen in een multiculturele samenleving voortdurend worden geschapen.

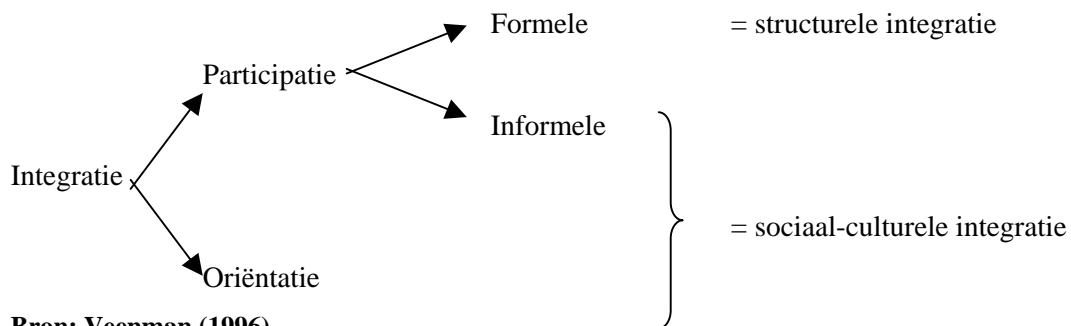
Bij Veenman (1996) gaat het bij het integratievraagstuk om de participatie in kerninstitutes zowel als om de contacten met leden van de dominante bevolkingsgroep.

Niet alleen zijn er tientallen definities van integratie te vinden. Ook zijn er verschillende dimensies van de term integratie. In de Nederlandse literatuur zien we dat vaak tweedelingen worden gebruikt wanneer gesproken wordt over integratie. Vermeulen en Penninx (Engbersen en Gabriëls, 1995, p. 19) maken een onderscheid tussen *structurele integratie* en *sociaal-culturele integratie*. Structurele integratie wordt omschreven als ‘volwaardig deelname aan maatschappelijke instituties’ en sociaal-culturele integratie als ‘de sociale contacten die leden en organisaties van minderheden onderhouden met de wijdere samenleving en de culturele aanpassingen aan die samenleving’ (Engbersen en Gabriëls, 1995, p. 19).

Veenman (1996) onderscheidt aan integratie een participatie- en een oriëntatieaspect. Participatie wordt door hem onderscheiden in formele en informele participatie. Bij formele participatie gaat het om deelname aan kerninstitutes, zoals onderwijs, arbeid en huisvesting.¹ Aan deze formele participatie kunnen we de sociaal-economische positie afmeten. Het gaat hier om structurele integratie.

Bij informele participatie gaat het om interetnische contacten en met name contacten met autochtonen. Bij oriëntatie gaat het om de culturele opvattingen van personen, hun oriëntatie op de Nederlandse samenleving en hun identificatie met de eigen groep. Aan de informele participatie en oriëntatie kan de sociaal-culturele integratie worden afgemeten. In de onderstaande figuur worden de beide dimensies van integratie schematisch weergegeven.

Figuur 1.1 Integratie

Bron: Veenman (1996)

In deze scriptie staat de definitie van integratie en de dimensies die hieraan worden toegekend door Veenman centraal.

1.5 Opzet

De opbouw van deze scriptie is als volgt. In hoofdstuk 2 zal ik het kwantitatieve materiaal presenteren dat al aanwezig is over de structurele en sociaal-culturele integratie van de drie grote minderheidsgroepen en autochtone Nederlanders. Wat de sociaal-economische positie betreft, zal ik mij vooral concentreren op de positie op de arbeidsmarkt en het opleidingsniveau. Voor wat de sociaal-culturele integratie betreft, zullen de interetnische contacten van personen en met name contacten tussen autochtonen en allochtonen worden belicht. Ook zal de waardering van dit contact, de sociale afstand, worden besproken. Daarnaast zal de culturele oriëntatie, dus de opvattingen van personen, worden behandeld.

In hoofdstuk 3 wordt het theoretische kader voor deze scriptie geschetst. Dit gebeurt aan de hand van literatuuronderzoek over onder andere integratietheorieën. Ook wordt een model geschetst dat de mogelijke samenhangen tussen structurele en sociaal-culturele integratie weergeeft.

In hoofdstuk 4 komen de onderzoeksopzet en de dataverzameling aan de orde. Om een antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag heb ik ervoor gekozen om voor een kwalitatieve onderzoeksmethode te kiezen. Interviews bieden de mogelijkheid om zicht te krijgen op processen van integratie. Hiervoor is het nodig om mensen te spreken en te observeren. Verder wordt in hoofdstuk 4 uiteengezet hoe ons respondentenbestand eruitziet.

In hoofdstuk 5 presenteer ik de resultaten van het kwalitatieve onderzoek. Hierbij zal ik mij concentreren op de respondenten die structureel geïntegreerd zijn. Het respondentenbestand verdeel ik in categorieën, naar etnische herkomstgroep en generatie.

De samenvatting en conclusies worden in het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 6, gepresenteerd. Deze scriptie wordt daarna afgesloten met aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 2 Structurele versus sociaal-culturele integratie

Inleiding 2.1

In de inleiding is aan de orde gekomen dat ik mij in deze scriptie zal richten op de samenhang tussen sociaal-culturele en structurele integratie. Deze twee dimensies van integratie worden aan de hand van een aantal indicatoren gemeten. De samenhang tussen deze twee aspecten van integratie zal verder uitgebreid aan bod komen in hoofdstuk 3. In dit hoofdstuk zal ik voornamelijk empirisch materiaal presenteren omtrent de integratie van minderheden. De tabellen die ik hiervoor gebruik, heb ik ontleend aan de *Integratiemonitor 2002* en *Minderheden in Beeld 98*. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk zal materiaal gepresenteerd worden over de sociaal-economische positie van de drie grote groepen allochtonen, steeds in vergelijking met de autochtone Nederlanders. In de tweede paragraaf wordt de sociaal-culturele integratie van deze groepen besproken. Tot slot zal ik in de laatste paragraaf een samenvatting geven en uiteenzetten waarop ik mij in deze scriptie precies zal richten.

2.2 Structurele integratie

Eerder is aan bod gekomen dat de structurele integratie van personen in hoge mate wordt bepaald door hun sociaal-economische positie. Deze positie wordt gemeten aan de hand van de formele participatie van minderheden. Bij formele participatie gaat het om deelname aan instituties als onderwijs, arbeid en huisvesting. In deze scriptie zal ik mij tot de eerste twee beperken, omdat de respondenten uit het onderzoek allen woonachtig zijn in concentratiebuurten en dus niet of nauwelijks variëren qua huisvesting. De arbeidsmarkt- en onderwijspositie worden in twee afzonderlijke paragrafen behandeld.

2.2.1 Arbeid

In deze paragraaf wordt de arbeidsmarktpositie besproken van autochtonen, Turken, Marokkanen en Surinamers. Deelname aan arbeid is niet alleen van belang voor het verkrijgen van inkomen, maar ook een belangrijke vorm van maatschappelijke participatie. De arbeidsmarktpositie van etnische minderheden is heel lang gezien als de belangrijkste

indicator van integratie. Lange tijd werd de arbeidsmarktpositie van etnische minderheden gekenmerkt door hoge werkloosheid. Door de gunstige economische ontwikkelingen is deze werkloosheid sinds de tweede helft van de jaren negentig sterk gedaald. Is de arbeidsmarktpositie van de drie grote groepen etnische minderheden de afgelopen jaren nog meer verbeterd? Zijn er verschillen tussen de eerste- en tweedegeneratie allochtonen? Deze vragen staan centraal in deze paragraaf. Een mogelijke verklaring voor de daling van het werkloosheidspercentage onder allochtonen zou namelijk kunnen zijn dat veel tweedegeneratie allochtonen in de jaren negentig de arbeidsmarkt op zijn gegaan. Om inzicht te krijgen op de arbeidsmarktpositie en werkloosheid onder allochtonen zal ik hieronder een aantal tabellen presenteren.

In tabel 2.1 is de *arbeidsmarktparticipatie* naar etnische herkomst weergegeven. De arbeidsmarktparticipatie betreft het aandeel van de bevolking of van een bevolkingsgroep in de leeftijd van 15 tot en met 64 jaar dat tot de beroepsbevolking kan worden gerekend. Het gaat daarbij zowel om werkenden als werkzoekenden. Bij de gegevens van 1994-1999 is gebruik gemaakt van de definitie betreffende etnische herkomst van het CBS. Volgens deze worden personen die niet de Nederlandse nationaliteit hebben en personen die wel de Nederlandse nationaliteit hebben, maar niet in Nederland zijn geboren, tot de allochtonen gerekend. Vanaf 2000 hanteert het CBS de geboortelanddefinitie. Volgens deze definitie is iemand allochtoon, wanneer de persoon zelf niet in Nederland is geboren en/of als een van zijn/haar of beide ouders niet in Nederland zijn geboren.

Om de cijfers wat beter met elkaar te kunnen vergelijken heb ik in tabel 2.1 indexcijfers opgenomen. Uit de tabel blijkt dat de arbeidsmarktparticipatie van zowel de autochtonen als de allochtonen van 1994 op 2001 is gestegen. Met name de arbeidsmarktparticipatie van de Turken en van de Marokkanen is in die periode sterk toegenomen. Als we kijken naar elke fase van de periode 1994-2001, dan kunnen we zien dat de arbeidsmarktparticipatie van de autochtonen stijgt of hetzelfde is gebleven en dat die onder de allochtonen meer fluctueert.

In het jaar 2000 is de arbeidsmarktparticipatie van Surinamers gelijk aan die van de autochtonen, namelijk 69 procent. Terwijl de arbeidsmarktparticipatie van de autochtonen van 1994 op 2000 gestegen is met 10 indexpunten en die van de Surinamers met 15 punten.

Tabel 2.1 Arbeidsmarktparticipatie, naar etnische herkomst

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Totale bevolking	62 (100)	63 (102)	63 (102)	65 (105)	66 (106)	67 (108)	67 (108)	68 (110)
Autochtonen	63 (100)	64 (102)	64 (102)	66 (105)	67 (106)	68 (108)	69 (110)	69 (110)
Turken	42 (100)	44 (105)	44 (105)	45 (107)	43 (102)	45 (107)	49 (117)	52 (124)
Marokkanen	40 (100)	42 (105)	42 (105)	44 (110)	45 (113)	45 (113)	40 (100)	47 (118)
Surinamers	60 (100)	63 (105)	63 (105)	66 (110)	66 (110)	65 (108)	69 (115)	67 (112)

Bronnen: CBS, Statline, ISEO, Integratiemonitor 2000 en SCP, Rapportage Minderheden 2001 (gegevens gebaseerd op de Enquête beroepsbevolking van het CBS)

1994 - 1999 obv etniciteitdefinitie van het CBS

2000 - 2001 obv geboortelanddefinitie

( ) indexcijfers

De arbeidsmarktparticipatie van Marokkanen is in 2000 net zo hoog als de arbeidsmarktparticipatie in 1994, maar van 2000 op 2001 stijgt deze weer met maar liefst 18 indexpunten. Dit moet met de nodige voorzichtigheid worden geïnterpreteerd, omdat in 2001 het cijfer wordt gebruikt dat het CBS op Statline publiceert.

De arbeidsmarktparticipatie van Turken en Marokkanen is nog altijd veel lager dan die van de autochtone Nederlanders en Surinamers. De lage arbeidsmarktparticipatie van deze twee groepen is vooral toe te schrijven aan de geringe participatie van vrouwen, zie hiervoor tabel 2.2.

Tabel 2.2 Arbeidsmarktparticipatie, naar etnische herkomst en geslacht, 2000

	Autochtonen	Niet-westerse allochtonen	Turken	Marokkanen	Surinamers
Totale bevolking	69	54	49	40	69
Mannen	81	65	66	54	77
Vrouwen	56	41	30	22	62

Bron: CBS, Statline (gegevens gebaseerd op de Enquête beroepsbevolking van het CBS)

Zowel bij de autochtonen als bij de allochtonen is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen veel lager dan die van de mannen. Het verschil is echter het grootst bij de Turken en Marokkanen. Dit zal waarschijnlijk te maken hebben met traditionele opvattingen die binnen deze etnische groepen vaak voorkomen.

Om een goed beeld te krijgen over de arbeidsmarktpositie moeten we ook kijken naar de *geregistreerde werkloosheid*. In tabel 2.3 zijn de werkloosheidspercentages naar etnische herkomst weergegeven. Personen die tot de niet-werkzame beroepsbevolking behoren en staan ingeschreven bij een arbeidsbureau, worden tot de geregistreerde werklozen gerekend (Martens, E.P. 1999 Minderheden in beeld, SPVA-98).

Tabel 2.3 Werkloosheid, naar etnische herkomst

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Totaal	8	8	7	6	5	4	4	3
Autochtonen	7	7	6	5	4	3	3	3
Turken	30	31	25	22	17	13	9	8
Marokkanen	29	32	29	21	20	18	13	10
Surinamers	19	19	16	14	12	10	9	6

Bronnen: CBS, Webmagazine 17 juni 2002 (gegevens over 2001), CBS, Statline, ISEO, Integratiemonitor 2000 en SCP, Rapportage Minderheden 2001 (gegevens gebaseerd op de Enquête beroepsbevolking van het CBS)

. onvoldoende waarnemingen

1994 - 1999 obv etniciteitdefinitie van het CBS

2000 - 2001 obv geboortelanddefinitie

Kijken we naar tabel 2.3, dan zien we dat de werkloosheidspercentages van de etnische minderheden aanzienlijk zijn gedaald. In 1995 was bijna eenderde van de Turkse en Marokkaanse beroepsbevolking werkloos en in 2001 geldt dit voor nog maar 8 procent van de Turken en 10 procent van de Marokkanen. De werkloosheid onder de Surinaamse beroepsbevolking is in het jaar 2001 ten opzichte van het jaar 1995 ook afgenomen. In het jaar 1995 was ongeveer een vijfde deel van de Surinamers werkloos. In het jaar 2001 is 6 procent van de Surinamers werkloos. De werkloosheid onder de allochtonen is aanzienlijk gedaald, maar deze is nog steeds hoger dan bij autochtone Nederlanders. Om meer zicht te krijgen op de werkloosheidsverdeling, presenteer ik hieronder tabel 2.4.

Tabel 2.4 Werkloosheidspercentages van eerste- en tweedegeneratie niet-westerse allochtonen, naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau, 2000

	Autochtoon	Eerstegeneratie niet-westerse allochtonen	Tweedegeneratie niet-westerse allochtonen
Totaal	3	11	8
Man	2	10	8
Vrouw	5	13	9
Leeftijd			
15-24	6	16	14
25-34	3	11	2
35-44	3	11	.
45-54	3	11	.
55-64	2	6	.
Opleidingsniveau			
Laag	4	13	19
Middelbaar	3	9	4
Hoog	2	11	1

Bron: CBS, Allochtonen in Nederland (2001), Enquête beroepsbevolking 2000

. onvoldoende waarnemingen

Uit de tabel valt af te lezen dat 8% van de tweede generatie en 11% van de eerstegeneratie niet-westerse allochtonen werkloos is. We zien dat werkloosheid onder vrouwen van de tweede generatie (9%) veel minder vaak voorkomt dan onder vrouwen van de eerste generatie (13%). Mannen van de tweede generatie zijn ook minder vaak werkloos dan mannen van de eerste generatie (8% versus 10%). Het verschil is hier iets kleiner dan bij de vrouwen. Wanneer we kijken naar de werkloosheid onder jongeren en ouderen, dan zien we dat de jongste leeftijdscategorie vaker werkloos is dan oudere categorieën. Dit komt doordat de jongste categorie die op de arbeidsmarkt opereert, dikwijls een laag opleidingsniveau hebben; zij hebben vroeg het onderwijs verlaten.

De werkloosheid onder lageropgeleiden is erg hoog, namelijk bijna een op de vijf van de laagopgeleiden is werkloos. Onder de hogeropgeleiden zijn, zoals verwacht, niet zoveel werklozen. Alleen bij de eerste generatie zien we dat hogeropgeleiden vaker werkloos zijn dan mensen met een middelbaar opleidingsniveau. Een verklaring hiervoor kan zijn dat deze mensen een hoog opleidingsniveau hebben in het land van herkomst, maar dat de diploma's in Nederland niet worden/zijn erkend, terwijl de betrokkenen zich wel blijven richten op werk in een hogere functie. Dit geldt echter niet voor de Surinamers. Surinaamse diploma's worden namelijk wel erkend in Nederland. Een andere verklaring die gegeven kan worden voor het feit dat onder de eerste generatie hogeropgeleiden meer werklozen zijn dan onder degenen met een middelbaar opleidingsniveau is dat arbeidsmigranten die een hoog opleidingsniveau hebben genoten in het land van herkomst en na aankomst in Nederland alleen maar laaggeschoolde arbeid hebben verricht, zich niet verder hebben kunnen ontwikkelen, waardoor zij niets hebben kunnen doen met hun opleiding. Dit zal echter maar voor een kleine groep gelden, aangezien de meeste arbeidsmigranten geen of nauwelijks opleiding hebben gehad in het land van herkomst.

De *conclusie* die we nu kunnen trekken, is dat de arbeidsmarktparticipatie onder de etnische minderheden in de periode 1994-2001 is toegenomen en dat de werkloosheid voor dezelfde groep in dezelfde periode is gedaald. Toch is de werkloosheid bij allochtonen nog steeds hoger dan bij autochtonen. Om nog meer zicht te krijgen op de werkloosheidsverdeling onder de etnische minderheden op de arbeidsmarkt introduceer ik nu tabel 2.5. Deze gegevens zijn

niet beschikbaar voor de gehele periode van 1994-1998, maar slechts voor het jaar 1998. Ze zeggen wel iets over de verschillen tussen de eerste- en tweedegeneratie allochtonen.

Tabel 2.5 Arbeidsmarktparticipatie en werkloosheid naar etnische herkomst, geslacht en generatie, 1998

	Turken	Marokkanen	Surinamers
<i>Arbeidsmarktparticipatie</i>			
Mannen	70	65	83
Vrouwen	29	24	66
1ste generatie	49	46	72
2de generatie	69	69	81
<i>Werkloosheid</i>			
Mannen	17	19	9
Vrouwen	19	21	10
1ste generatie	18	19	9
2de generatie	15	22	11

Bron: SPVA-98, ISEO / EUR

De *arbeidsmarktparticipatie* van de allochtone mannen is hoger dan die van de allochtone vrouwen. Zoals hierboven gezegd, is met name de arbeidsmarktparticipatie van de Turkse en Marokkaanse mannen aanzienlijk hoger dan die van de Turkse en Marokkaanse vrouwen. Ook de arbeidsmarktparticipatie van de tweede generatie is hoger dan die van de eerste generatie. Dit verschil is het kleinst bij de Surinamers. Een verklaring die hiervoor gegeven zou kunnen worden, is dat de Surinamers de Nederlandse taal goed spreken en dus betere kansen hebben op de arbeidsmarkt.

Wat de *werkloosheid* betreft, zien we een ander beeld dan we in eerste instantie zouden verwachten, namelijk dat de werkloosheid onder de eerstegeneratie allochtonen hoger zal zijn dan onder de tweede generatie. Dit geldt echter alleen voor de Turken. De werkloosheid van de tweedegeneratie Marokkanen en Surinamers is iets hoger dan die onder de eerste generatie. We moeten hierbij echter in het achterhoofd houden dat veel jongeren nog op school zitten en hun opleiding nog niet hebben afgerond.

Eerder hebben we kunnen waarnemen dat de arbeidsmarktparticipatie onder de allochtonen is toegenomen. Dit valt voor een groot deel toe te schrijven aan de toetreding van tweedegeneratie allochtonen tot de arbeidsmarkt. Kinderen van arbeidsmigranten, de tweede generatie, waren in de jaren '70 en '80 nog te jong om arbeid te verrichten. Begin jaren negentig waren deze kinderen ouder en begonnen zij de arbeidsmarkt te betreden. Wel moeten we er rekening mee houden dat slechts zij die hun opleiding hebben afgerond, in tabel 2.5 zijn inbegrepen. Ook de toename van de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen is een verklaring voor de toename van de arbeidsmarktparticipatie.

Om een beter beeld te krijgen van de arbeidsmarktpositie van etnische minderheden moeten we ook kijken naar het beroepsniveau en het inkomen van degenen die een baan hebben. Hieronder zal ik gegevens omtrent dit beroepsniveau en inkomen presenteren. In tabel 2.6 is het *beroepsniveau* van de werkzame bevolking opgenomen.

Tabel 2.6 Beroepsniveau van de werkzame beroepsbevolking van 15-64 jaar, naar etnische afkomst

%	Autochtonen		Turken		Marokkanen		Surinamers	
	1998	2000	1998	2000	1998	2000	1998	2000
Elementair	6	6	28	22	33	26	14	13
Lager	27	24	46	45	42	37	36	28
Middelbaar	33	40	19	25	19	28	33	38
Hoger	24	21	6	8	5	7	12	15
Wetenschappelijk	9	9	1	0	1	2	4	7

Bronnen: ISEO&SCP.SPVA-1998 en CBS, Enquête beroepsbevolking 2000

Het blijkt dat allochtonen oververtegenwoordigd zijn in de lagere beroepsniveaus. In de hogere en wetenschappelijke beroepsniveaus zijn de allochtonen duidelijk veel minder aanwezig. Wel is het aantal allochtonen in deze beroepsniveaus gestegen. Dit geldt vooral voor de Surinamers. Van de Surinamers was er in 1998 4% werkzaam op wetenschappelijk niveau en in 2000 is dat opgelopen naar 7%. Ook in de hogere beroepsniveaus zien we een stijging van drie procentpunten. In 1998 was 12% van de Surinamers actief in de hogere beroepsniveaus en in het jaar 2000 is dat 15%. De Turken en Marokkanen zijn duidelijk het minst werkzaam op de hogere en wetenschappelijke niveaus, ondanks het feit dat ook zij steeds vaker werkzaam zijn op deze niveaus. Wat het middelbaar beroepsniveau betreft, kunnen we constateren dat de Turken en Marokkanen hier duidelijk vaker werkzaam zijn. Was in 1998 19% van zowel de Turken als Marokkanen werkzaam op middelbaar niveau, zien we dat in 2000 dit gestegen is tot 25% voor de Turken en 28% voor de Marokkanen.

Wat opvalt, is dat het aandeel werkende allochtonen dat werkzaam is in de elementaire en lagere beroepsniveaus, is gedaald. Dit geldt vooral voor de Marokkanen. Ook zien we dat het aandeel allochtonen dat werkzaam is op de hogere niveaus is gestegen. Dit is te verklaren door de opkomst van allochtone jongeren die voor 1998 nog op school zaten en dus nog bezig waren met het afronden van hun opleiding. Veel allochtone jongeren die al op de arbeidsmarkt actief waren, zijn jong van school af gegaan en hebben dus geen hogere opleidingsniveau kunnen realiseren. Hierdoor is het aandeel dat werkzaam is in de hogere en wetenschappelijke beroepsniveau laag. Een andere verklaring zou kunnen zijn dat de eerste generatie voornamelijk werkzaam is in de lagere beroepsniveaus en dus op deze manier het gemiddelde beroepsniveau van de allochtonen omlaag haalt.

Het *loon* is gerelateerd aan de functie die je op de arbeidsmarkt vervult. Zij die banen hebben op de hogere en wetenschappelijke niveaus, zullen dus ook meer verdienen dan zij die op de lagere niveaus werkzaam zijn. Turken en Marokkanen hebben dus over het algemeen veel lagere lonen, dan de Surinamers en de autochtone Nederlanders. De autochtone Nederlanders zijn namelijk veel vaker werkzaam op hogere en wetenschappelijk niveau. Terwijl de Turken en Marokkanen, voornamelijk arbeid verrichten op de lagere en middelbare niveaus.

De *conclusies* die we nu kunnen trekken met betrekking tot de arbeidsmarktpositie van allochtonen, is dat deze in de loop der jaren is verbeterd. De arbeidsmarktparticipatie van de Surinamers is bijna net zo hoog als die van de autochtonen. Die van de Turken en Marokkanen loopt hier nog op achter, maar we hebben kunnen zien dat ook zij een veel hogere arbeidsmarktparticipatie hebben weten te realiseren in vergelijking met begin jaren negentig. Daarnaast is de werkloosheid onder allochtonen sterk afgenomen. Begin jaren negentig was één op de vier allochtonen werkloos en in 2001 is dit gehalveerd naar één op de acht.

Niet alleen is de arbeidsmarktparticipatie van allochtonen gestegen, maar ook de niveaus waarop zij werkzaam zijn, zijn hoger geworden. De verklaringen die voor deze ontwikkelingen kunnen worden gegeven, zijn verschillend. De arbeidsparticipatie is gestegen doordat vrouwen veel vaker actief zijn geworden op de arbeidsmarkt. De werkloosheid is lager geworden doordat de tweede generatie in de jaren negentig de arbeidsmarkt heeft betreden. Vaak hebben zij een ook betere opleiding genoten en zijn daardoor minder gevoelig voor werkloosheid. Met een hoog opleidingsniveau is de kans ook groter dat mensen banen krijgen op hogere niveaus. In de volgende paragraaf wordt dit opleidingsniveau behandeld.

2.2.2 Onderwijs

Een andere indicator van de sociaal-economische positie is het opleidingsniveau. We hebben in de vorige paragraaf de ontwikkelingen op de arbeidsmarkt kunnen zien. In deze paragraaf wordt de positie in het onderwijs besproken.

Tabel 2.7 Gerealiseerd opleidingsniveau van de bevolking in de leeftijd van 15-64 jaar, naar etnische herkomst en geslacht, 2000

%	Autochtonen	Turken	Marokkanen	Surinamers
<i>Mannen</i>				
Max. BAO	11	46	50	24
Max. VBO/MAVO	22	27	21	31
Max. MBO	42	21	21	31
Max. HBO/WO	25	5	8	14
<i>Vrouwen</i>				
Max. BAO	13	61	64	22
Max. VBO/MAVO	27	19	19	27
Max. MBO	40	16	14	36
Max. HBO/WO	20	2	1	16
<i>Totaal</i>				
Max. BAO	12	53	56	23
Max. VBO/MAVO	25	23	21	29
Max. MBO	41	19	18	34
Max. HBO/WO	23	4	5	15

Bron: CBS, Enquete Beroepsbevolking 2000

A Omdat de absolute aantallen klein zijn en worden afgerond op duizendtallen, tellen de percentages niet altijd op tot 100.

In tabel 2.7 staat het *gerealiseerde opleidingsniveau* van de beroepsbevolking. Uit deze tabel blijkt dat 25% van de mannelijke autochtonen, 8% van de Turken en 5% van de Marokkanen een HBO- of Wetenschappelijke opleiding heeft. De Surinamers nemen hier een tussenpositie in. Dit komt doordat de Marokkaanse en Turkse Nederlanders meestal van het platteland in Turkije of het Rifgebergte in Marokko naar Nederland zijn gemigreerd. In het land van herkomst hebben zij meestal geen of nauwelijks onderwijs genoten, omdat er geen scholen in de buurt waren, maar ook omdat ze moesten meewerken op het platteland en de meisjes moesten vaak meehelpen in de huishouding. Daarnaast had men het beeld dat scholing vooral voor jongens bestemd was. De mannen waren namelijk de kostwinners. Vandaar ook dat 61% van de Turkse en 64% van de Marokkaanse vrouwen maximaal het basisonderwijs heeft kunnen voltooien. Deze percentages zijn iets lager voor de mannen, maar zijn nog steeds hoog, 50% van de Marokkaanse mannen en 46% van de Turkse mannen heeft maximaal basisonderwijs gehad. Van de Nederlandse mannen heeft 11% maximaal basisonderwijs gehad en 13% van de vrouwen. Dit geldt voor 24% van de Surinaamse mannen en 22% van de Surinaamse vrouwen. Alleen bij de Surinamers zien we dat mannen veel vaker maximaal basisonderwijs hebben gehad dan vrouwen.

Het percentage Surinamers dat slechts basisonderwijs heeft genoten is veel lager dan het percentage Turken en Marokkanen. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat de Surinaamse migranten andere achtergrondkenmerken hebben dan de Marokkaanse en Turkse migranten. De Turkse en Marokkaanse migranten komen overwegend van het platteland of Rifgebergte. Zij waren jong toen zij in de jaren '60-'70 naar Nederland kwamen om te werken, terwijl de Surinamers ook vaak uit de stad kwamen en al een redelijk opleidingsniveau hadden genoten.

Turkse en Marokkaanse mannen gingen tot een bepaalde leeftijd naar school en daarna werden ze meestal van school gehaald om mee te helpen de kost te verdienen. Vrouwen gingen meestal helemaal niet naar school en als zij wel naar school gingen, dan was dit meestal beperkt tot een aantal jaren basisonderwijs. Maar hoe zit het met het opleidingsniveau van de tweedegeneratie allochtonen? Het onderwijsniveau naar generatie is beschreven in tabel 2.8.

Tabel 2.8 Gerealiseerd opleidingsniveau van degenen die geen voltijdse dagopleiding meer volgen (15-64) jaar, naar generatie en etnische groepering, 1998

%	Turken	Marokkanen	Surinamers
<i>1ste generatie</i>	N=2.538	N=2.030	N=1.984
MAX. BAO	68	77	32
VBO/MAVO	13	8	32
MBO/HAVO/VWO	14	10	22
HBO/WO	4	4	15
<i>2de generatie</i>	N=318	N=173	N=383
MAX. BAO	34	40	16
VBO/MAVO	37	28	29
MBO/HAVO/VWO	23	27	37
HBO/WO	5	5	17

Bron: SPVA-98, ISEO & SCP

We zien dat allochtonen van de tweede generatie veel minder vaak maximaal basisonderwijs hebben gevolgd dan de eerstegeneratie allochtonen. Opvallend is dat zowel bij de Turken als Marokkanen als Surinamers het aandeel van de tweede generatie dat maximaal een HBO of Wetenschappelijke opleiding heeft afgerond, nauwelijks verschilt van dat van de eerste generatie. Wel zijn er meer allochtonen van de eerste generatie met maximaal basisonderwijs. Over het algemeen kunnen we zeggen dat de tweede generatie gemiddeld een beter opleidingsniveau heeft dan de eerste generatie.

Eerder is ook de positie op de arbeidsmarkt besproken. Hiermee heb ik getracht de sociaal-economische positie te schetsen. Dit is de structurele dimensie van de integratie. De sociaal-culturele integratie komt in de volgende paragraaf aan bod.

2.3 Sociaal-culturele integratie

In de vorige paragraaf is de sociaal-economische positie van allochtonen en autochtonen beschreven. Deze sociaal-economische dimensie van integratie heeft lange tijd centraal gestaan in maatschappelijke discussies en beleid. De afgelopen jaren zien we dat ook en vooral de sociaal-culturele dimensie van integratie de nodige aandacht krijgt. Vooral na 11 september 2001 en de verkiezingen van 2002 waarbij de multiculturele samenleving centraal stond, is de aandacht verschoven van sociaal-economische integratie naar sociaal-culturele integratie. De sociaal-culturele integratie blijkt uit de interetnische contacten, contacten tussen autochtonen en allochtonen, de waardering van dit contact (sociale afstand) en de oriëntatie op de Nederlandse samenleving (culturele integratie). Het is duidelijk dat de mate van culturele integratie niet hoeft samen te vallen met de mate van interetnisch contact. Wanneer een lid van een etnische minderheid autochtone Nederlandse vrienden heeft, hoeft hij of zij niet georiënteerd te zijn op de Nederlandse samenleving. Niet alleen kunnen allochtonen afstand doen van hun culturele achtergrond, maar ook autochtone Nederlanders kunnen afstand nemen van hun culturele achtergrond.

In deze paragraaf wordt deze sociaal-culturele dimensie van integratie besproken. In 2.3.1 zal ik ingaan op het oriëntatieaspect van integratie en in 2.3.2 zal ik empirisch materiaal presenteren omtrent informele participatie, de sociale contacten van personen en met name contacten tussen autochtonen en allochtonen.

2.3.1 Culturele oriëntatie

De *culturele oriëntatie* van mensen blijkt uit hun culturele opvattingen en uit hun leefstijlen. Het betreft hier vooral de oriëntatie op de Nederlandse samenleving. Culturele integratie kan dus afgemeten worden aan de mate waarin normen, waarden en houdingen die kenmerkend zijn voor de autochtone bevolking, worden overgenomen door migranten. Wat zijn nu Nederlandse waarden en normen? Op deze vraag kan geen eenduidig antwoord worden gegeven, omdat niet alle Nederlanders dezelfde waarden en normen hebben. Het is dus moeilijk vast te stellen wat de Nederlandse cultuur inhoudt waaraan etnische minderheden zich zouden moeten aanpassen. Met het oog voor de variatie die ook binnen de autochtone

bevolking bestaat, kan voor wat betreft de operationalisering van ‘cultuur’ aansluiting worden gevonden bij het proces van modernisering (Dagevos, 2001).

Met modernisering wordt bedoeld het proces dat de overgang beschrijft van een agrarische naar een (post-)industriële samenleving. Dit proces heeft gevolgen gehad op het culturele vlak, zoals voortgaande rationalisering en individualisering. Tezamen met secularisering, moderne opvattingen en emancipatie, vormen zij de sleutelementen in het proces van modernisering. In deze paragraaf zal ik verder ingaan op deze elementen en op de identificatie met de eigen groep. Dit is namelijk ook een indicator van culturele oriëntatie.

Allereerst wil ik ingaan op het element *secularisering*, wat staat voor verwereldlijking of eenvoudig gezegd, voor het afnemende belang van religie in onze samenleving. Hiervoor introduceer ik twee tabellen, tabel 2.9 en tabel 2.10. In tabel 2.9 is het percentage weergegeven dat zich tot een bepaalde geloofsgemeenschap rekent, naar etnische groepering en leeftijd. In tabel 2.10 staat het percentage personen dat het jammer vindt dat in Nederland religie minder belangrijk wordt, naar etnische groepering en leeftijd.

Tabel 2.9 Percentage dat zich tot een bepaalde geloofsgemeenschap rekent, naar etnische groepering en leeftijd

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Autochtonen
Totaal	96	98	77	34
15-24 jaar	95	96	60	26
25-34 jaar	96	97	73	26
35-44 jaar	94	98	79	25
45-54 jaar	96	99	84	34
55-64 jaar	98	97	84	42
65+	99*	94	91	50

Bron: SPVA-98, ISEO en SCP

* Het aantal respondenten is gering

Tabel 2.10 Percentage personen dat het jammer vindt dat in Nederland religie minder belangrijk wordt, naar etnische groepering en leeftijd

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Autochtonen
Totaal	77	65	61	33
15-24 jaar	79	59	45	20
25-34 jaar	73	63	57	23
35-44 jaar	73	62	64	25
45-54 jaar	84	69	71	34
55-64 jaar	86	75	76	43
65+	90*	68	77	52

Bron: SPVA-98, ISEO & SCP

* Het aantal respondenten is gering (n=30-34)

We zien dat bijna alle Turken en Marokkanen zich tot een bepaalde religie of geloofsgemeenschap rekenen. Voor de Surinamers is het percentage dat zich tot een bepaalde geloofsgemeenschap rekent, minder dan voor de Marokkanen en Turken, maar in vergelijking met autochtonen nog steeds hoog. Het percentage neemt in het algemeen af als de leeftijd lager is. Deze trend zien we veel sterker terug bij de autochtonen.

Het merendeel van de allochtonen vindt het jammer dat het belang van religie in Nederland afneemt. Dit geldt sterker voor de oudere allochtonen. Opvallend is dat bij de oudere allochtonen de Marokkanen het het minst jammer vinden dat religie in Nederland steeds onbelangrijker wordt.

Het tweede element van ‘modernisering’ is *individualisering*. Dit element geeft het geheel van opvattingen aan dat het individu boven de collectiviteit stelt. Een belangrijke indicator voor *individualisering* is de mate waarin bij de opvoeding belang wordt gehecht aan de zelfstandigheid van kinderen.

In tabel 2.11 zien we het percentage personen dat ‘zelfstandig denken’ voor een 17-jarige kind belangrijk vindt. Meer dan de helft van de autochtonen vindt zelfstandig denken van een 17-jarig kind belangrijk. Dit geldt voor 40% van de Surinamers, 22% van de Marokkanen en 21% van de Turken. Het percentage ligt veel lager bij ouderen vanaf 55 jaar.

Tabel 2.11 Percentage personen dat ‘zelfstandig denken’ voor een 17-jarig kind het belangrijkste vindt, naar etnische groepering en leeftijd

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Autochtonen
Totaal	21	22	40	54
15-24 jaar	21	30	54	52
25-34 jaar	26	26	45	58
35-44 jaar	23	23	40	56
45-54 jaar	17	21	39	58
55-64 jaar	8	9	26	55
65+	7**	8	22	43

Bron: SPVA-98, ISEO en SCP

* Er kon ook gekozen worden uit ‘ouders gehoorzamen’ en ‘rekening houden met anderen’

** Het aantal respondenten is gering

Voor *moderne opvattingen* van jongeren, bijvoorbeeld over de rolverdeling tussen mannen en vrouwen kijken we naar de tabel hieronder. In tabel 2.12 zijn de resultaten opgenomen van het Nationaal Scholierenonderzoek. In dit onderzoek is de scholieren gevraagd wat naar hun oordeel de ideale huishoudenvorm is. Daarbij is uitgegaan van een situatie waarin er (nog) geen kinderen zijn.

Tabel 2.12 Percentage scholieren dat het liefst zou willen dat in een tweepersonshuishouden beide partners werken, naar etnische herkomst, geslacht en schoolsoort in 1999

	Autochtonen		Turken		Marokkanen		Surinamers	
	J	M	J	M	J	M	J	M
VBO/VMBO/MAVO	79	91	56	91	68	90	76	96
MBO/HAVO/VWO	85	97	57	97	69	100	88	98

Bron: Dagevos, 2001a, Nationaal Scholierenonderzoek 1999 (ontleend aan integratiemonitor 2002)

. onvoldoende waarnemingen

Zowel de autochtone als allochtone meisjes geven er de voorkeur aan dat beide partners werken. Er zijn wel verschillen te zien bij de jongens. De jongens zijn over het algemeen veel minder voor een tweeverdienerhuishouden. Het verschil tussen de Turkse en Marokkaanse jongens en meisjes is het grootst. Daarnaast is er ook een verschil te zien in opleidingsniveau.

Scholieren op het mbo, havo en vwo zijn vaker voorstander van een tweeverdienerhuishouden dan scholieren op bijvoorbeeld het vbo.

Het laatste element dat ik wil bespreken is *emancipatie van de vrouw*. Dit is de verandering in opvattingen over de positie van vrouwen en de feitelijke verandering van hun positie in gezin en maatschappij (Martens, 1999). Bij de indicator *emancipatie van de vrouw* kunnen we denken aan de mogelijkheid voor vrouwen om onderwijs te volgen en betaalde arbeid te verrichten. Een indicator hiervan is of iemand vindt dat een opleiding belangrijker is voor jongens dan voor meisjes. Dit staat in tabel 2.13.

Tabel 2.13 Percentage personen dat en opleiding voor jongens belangrijker vindt dan voor meisjes, naar etnische groepering en leeftijd

	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen	Autochtonen
Totaal	11	13	4	5	7
Mannen	11	14	6	7	8
Vrouwen	11	12	3	4	7
15-24 jaar	7	8	3	2	3
25-34 jaar	8	9	3	3	4
35-44 jaar	12	15	5	6	6
45-54 jaar	16	19	5	6	5
55-64 jaar	28	21	8	10	10
65+	31*	25	6	19*	14

Bron: SPVA-98, ISEO en SCP

* Het aantal respondenten is gering

We zien dat de verschillen hier veel kleiner zijn dan bij de vorige elementen van modernisering. Marokkaanse mannen reageren hier het meest traditioneel, 14% is het ermee eens. Voor de Surinamers ligt het percentage zelfs lager dan voor autochtonen.

Hierboven heb ik de elementen van het proces van ‘modernisering’ besproken. Een andere indicator voor de oriëntatie van etnische minderheden wordt weergegeven door de *identificatie op de eigen groep*. Dit wordt aan de hand van tabel 2.14 behandeld.

Tabel 2.14 Percentage scholieren dat zich tot de eigen groep rekent, naar etnische herkomst, geslacht en schoolsoort in 1999

	Turken		Marokkanen		Surinamers	
Totaal	75		85		63	
	J	M	J	M	J	M
VBO/VMBO/MAVO	79	74	84	89	76	69
MBO/HAVO/VWO	84	77	80	75	50	49

Bron: Dagevos, 2001a, Nationaal Scholierenonderzoek 1999 (ontleend aan integratiemonitor 2002)

De Marokkaanse en Turkse scholieren rekenen zich het vaakst tot de eigen groep en de Surinamers het minst vaak. Uit de tabel blijkt ook dat de jongens zich vaker tot de eigen groep rekenen dan meisjes. Dit geldt niet voor de Marokkaanse meisjes op het VBO. Hier zien we dat de meisjes zich veel vaker tot de eigen groep rekenen dan de jongens.

Kortom, de Turken en Marokkanen richten zich het meest op de eigen groep. Terwijl de Surinamers zich het minst oriënteren op de eigen groep. Verder hebben we gezien dat de Turkse en Marokkaanse jongens veel minder voorstander zijn van een tweeverdienerhuishouden. Zij hebben liever de traditionele rolverdeling, waarbij de man buitenshuis werkt en de vrouw het huishouden doet. De Turken en Marokkanen rekenen zich ook vaker tot een geloofsgemeenschap.

Op basis van het gepresenteerde materiaal kunnen we concluderen dat Turken en Marokkanen het minst meegaan in het proces van ‘modernisering’. Met dit proces heb ik in deze paragraaf de culturele integratie van etnische minderheden willen weergeven. De Turken en Marokkanen zijn dus cultureel het minst geïntegreerd.

Op basis van de gegevens over culturele oriëntatie kunnen we verwachten dat de Turken en Marokkanen vaker contact hebben met personen uit de eigen etnische groep. In de volgende paragraaf zullen we zien of dit ook zo is.

2.3.2 Informele participatie

Bij het interetnisch contact van mensen gaat het erom inzicht te krijgen in sociale netwerken van individuen en vooral in de mate waarin allochtonen contact hebben met autochtonen. Wanneer een individu uitsluitend contact heeft met mensen uit de eigen etnische groep, spreekt men van mono-etnisch contact. Hij of zij bevindt zich dan in een gesloten netwerk van een vaste groep mensen. Bij open netwerken leggen mensen makkelijker contact met personen buiten de eigen etnische kring. Daarnaast kunnen we het contact tussen mensen ook onderscheiden naar het aantal en de aard van de contacten. Wanneer en hoe vaak heeft een individu contact met mensen vanuit de eigen of een andere etnische kring? We moeten hier niet uit het oog verliezen dat we het over contacten hebben en niet zo zeer over relaties. We spreken pas van een relatie wanneer er gedurende een lange periode regelmatig contact is ofwel wanneer het contact van duurzame aard is.

Allereerst zal ik ingaan op de interetnische contacten en daarna zal ik de waardering van dit interetnisch contact, de sociale afstand, bespreken. Hiervoor kijk ik naar sociale contacten in de vrije tijd. Deze geven namelijk een beter zicht op hoe iemand sociaal geïntegreerd is. In het onderwijs en op de arbeidsmarkt is ook sprake van interetnische contacten, maar van deze contacten kunnen we niet altijd zeggen of ze vrijwillig zijn ontstaan. Zowel binnen het onderwijs, als op de arbeidsmarkt zal een persoon namelijk bijna altijd wel eens een keer moeten samenwerken met iemand van een andere etnische achtergrond. Dit betekent echter nog niet dat de desbetreffende personen een multi-etnisch netwerk hebben. Van een multi-etnisch netwerk is alleen sprake als men contact heeft met personen die niet tot de eigen etnische groep behoren en deze contacten ook in de vrije tijd bestaan. Deze contacten kunnen dus wel in het onderwijs of op de werkvloer zijn ontstaan.

Interetnische contacten tussen autochtonen en allochtonen kunnen natuurlijk alleen ontstaan wanneer beide partijen ervoor open staan. Daarom is het van belang om niet alleen te kijken naar het contact van allochtonen met autochtonen, maar ook naar het aandeel autochtonen dat contact heeft met allochtonen en naar de waardering van interetnisch contact, de sociale afstand.

Tabel 2.15 Frequenties van contacten van Nederlanders met verschillende groepen buitenlanders, in 2000.

Contact met:	Buitenlanders in het algemeen	Turken	Marokkanen	Surinamers	Antillianen/Arubanen	Vluchtelingen en asielzoekers.
Frequentie (%)						
Dagelijks	25	12	11	12	8	4
>1keer per week	23	14	12	15	8	5
2-4 keer per maand	17	13	9	12	8	6
1 keer per maand	14	16	13	15	12	11
Nooit	21	46	55	47	65	74

Bron: Esveldt & Traudes (2001), NIDI, MOAB (ontleend aan Integratiemonitor 2002)

Uit bovenstaande tabel blijkt dat van de autochtone Nederlanders 21% aangeeft nooit contact te hebben met allochtonen. Het lijkt erop dat autochtonen vooral geen contact hebben met Antillianen/Arubanen en vluchtelingen en asielzoekers, want 65% heeft nooit contact met Antillianen/Arubanen en 74% nooit met vluchtelingen en asielzoekers. Dit valt ook toe te schrijven aan hun kleinere aantal (*Integratiemonitor 2002*). Verder geeft 55% van de autochtonen aan nooit contact te hebben met Marokkanen. Uit het NIDI-onderzoek komt naar voren dat de contacten vooral plaatsvinden op het werk, op straat en, in het geval van jongeren, op school en het lijkt erop dat dit vooral vluchtige contacten zijn (*Integratiemonitor 2002*).

Eerst bekeken we de contacten van autochtonen met allochtonen, nu volgen die van allochtonen met autochtonen. Over het algemeen geldt dat hoe jonger allochtonen zijn, hoe meer contact zij in hun vrije tijd met autochtonen hebben (tabel 2.16).

Tabel 2.16 Percentage allochtonen dat in de vrije tijd contact heeft met autochtonen, naar geslacht, generatie, leeftijd en etnische groepering, 1994 en 1998

	Turken		Marokkanen		Surinamers	
	1994	1998	1994	1998	1994	1998
totaal	70	65	63	53	80	81
Mannen	68	64	60	50	80	82
1^e generatie						
Mannen	94	91	92	84	93	93
2^e generatie						
Vrouwen	56	50	49	34	71	73
1^e generatie						
Vrouwen	93	85	86	78	91	92
2^e generatie						
12-24 jaar	83	77	80	75	87	89
25-34 jaar	68	63	63	54	80	80
35-54 jaar	62	61	48	39	80	80
55+	51	41	38	26	63	69
Aantal respondenten	1.911	3.563	1.937	2.947	1.529	3.341

Bronnen: SPVA-94, ISEO; SPVA-98, ISEO & SCP (ontleend aan Integratiemonitor 2000)

Ruim 80% van de Surinamers heeft in de vrije tijd contact met autochtonen. Dit geldt voor ruim 60% van de Turken en Marokkanen. Het aandeel Marokkanen dat in de vrije tijd contact heeft met autochtonen is het kleinst. Dit is opvallend, want uit de meeste onderzoeken (bijvoorbeeld Odé, 2002 en het SCP-rapport, *Zekere banden. Sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*, 2002) komt duidelijk naar voren dat de Turken de sterkste groepscohesie hebben en het minst omgaan met autochtonen.

Kijken we verder naar de verschillen tussen generaties en seksen, dan zien we grote verschillen. Van de eerstegeneratie Turkse en Marokkaanse mannen heeft ongeveer 60% in de vrije tijd contact met autochtonen en van de eerstegeneratie vrouwen nog geen 50%. Marokkanen boven de 55 jaar en Marokkaanse vrouwen hebben het minst contact met autochtonen. Het is duidelijk dat veel meer allochtonen van de tweede generatie contact

hebben met autochtonen dan allochtonen van de eerste generatie. Dit hangt voor een deel samen met hun leeftijd.

Vergelijken we de gegevens van 1998 met 1994, dan blijkt dat het aandeel Turken en Marokkanen dat in de vrije tijd contact heeft met autochtonen, gedaald is. Dit geldt niet voor de Surinamers.

Weinig Turken en Marokkanen hebben dus in de vrije tijd contact met autochtonen en dit aandeel is zelfs voor 1998 gedaald t.o.v. 1994. Een reden hiervoor kan zijn dat het aandeel allochtonen dat in de grote steden is komen te wonen, erg gegroeid en het aandeel autochtonen sterk gedaald. Dit vermindert de kans op onderling contact tussen autochtonen en allochtonen. Meer dan 90% van de tweede generatie heeft wel contact met autochtonen. Dit komt doordat zij in Nederland het grootste deel van hun schoolloopbaan hebben gevolgd en ook vaker werkzaam zijn. Hierdoor komen zij vaker in contact met autochtonen dan de eerste generatie. Voor de Surinamers zijn de verschillen tussen generaties niet zo groot, omdat bijna alle Surinamers de Nederlandse taal spreken.

Uit de gegevens hierboven blijkt dus dat van de allochtonen de Marokkanen en Turken de minste interetnische contacten hebben. Kijken we naar het verschil tussen allochtonen en autochtonen, dan zien we dat autochtonen veel minder vaak aangeven contact te hebben met allochtonen dan allochtonen met autochtonen.

Om een duidelijk overzicht te krijgen van de sociaal-culturele integratie van allochtonen heeft Odé (2002) aan de hand van SPVA-98 gegevens de onderstaande tabel gemaakt. Hieruit blijkt in welke mate allochtonen sociale contacten met autochtone Nederlanders in de vrije tijd onderhouden, regelmatig bezoek van ontvangen van autochtonen en lid zijn van een organisatie met veel autochtone leden.

We zien wederom dat Turken en Marokkanen het minst vaak bezoek ontvangen van autochtonen, in de vrije tijd contact hebben met autochtone Nederlanders of lid zijn van een organisatie met veel autochtone leden. Opvallend is dat Marokkanen van de tweede generatie duidelijk vaker bezoek ontvangen van autochtonen, dan Marokkanen van de eerste generatie. Voor de Turken geldt dit ook, maar in veel mindere mate.

Tabel 2.17 Sociaal-culturele integratie van etnische minderheden in Nederland, naar etnische herkomst en geslacht (%), 1998

	1 ^{ste} generatie	2 ^{de} generatie	Mannen	Vrouwen
<i>Sociale contacten met autochtone Nederlanders in de vrije tijd</i>				
Turken	10	30	18	12
Marokkanen	8	33	15	13
Surinamers	35	58	42	39
Antillianen	46	79	60	46
<i>Regelmatig bezoek van autochtonen</i>				
Turken	10	19	10	14
Marokkanen	9	34	10	17
Surinamers	27	52	32	29
Antillianen	36	78	52	35
<i>Lid van organisatie met veel autochtone leden *)</i>				
Turken	31	57	41	41
Marokkanen	47	56	47	64
Surinamers	51	65	51	61
Antillianen	80	89	82	82

Bron: SPVA-98, ISEO & SCP

*) Alleen personen die aangesloten zijn bij een vereniging

Ik heb nu de *feitelijke* interetnische contacten van etnische minderheden besproken. Nu zal ik de waardering van dit contact, de *sociale afstand*, bespreken. De sociale afstand wordt bepaald door de waardering die leeft bij etnische minderheden voor (1) contacten met autochtonen, (2) contacten van de eigen kinderen met autochtonen en (3) een autochtone partner van het kind.

In tabel 2.18 wordt de waardering van ouders dat hun kinderen autochtone vrienden hebben weergegeven en in tabel 2.19 de waardering van ouders dat hun kind een autochtone partner heeft.

Tabel 2.18 Percentage hoofden van huishoudens met een (zeer) negatieve houding t.a.v. veel autochtone vrienden van hun kinderen, naar etnische groepering en leeftijd*

	Turken	Marokkanen	Surinamers
Totaal	22	11	2
17-24 jaar	12	5	0
25-34 jaar	19	8	3
35-44 jaar	21	10	2
45-54 jaar	31	12	3
55-64 jaar	31	17	3
65+	30*	21	4

Bron: SPVA-98, ISEO en SCP

* Het aantal respondenten is gering

Bij Turken treffen we het hoogste percentage hoofden van huishoudens aan dat een bezwaar heeft dat hun kinderen veel autochtone vrienden hebben (22%). Marokkanen volgen met 11%, terwijl bij Surinamers nauwelijks bezwaar bestaat tegen deze contacten. Vandaar ook dat we bij hen geen verschil zien tussen de verschillende leeftijdscategorieën. Bij de Turken en Marokkanen zien we wel verschillen. Van de Turken tussen 55-64 jaar heeft 31% bezwaar tegen dergelijke contacten en van de Marokkanen 17%. Terwijl dit percentage voor jongeren tussen 17-24 jaar veel lager ligt. Voor de Marokkanen ligt dit percentage op 5% en voor de Turken op 12%.

In tabel 2.19 is de waardering van ouders dat hun kind een autochtone partner heeft opgenomen. Ook hier zien we dat de Turken vaker een negatieve houding aannemen ten aanzien van het interetnisch contact van hun kind. Voor de Marokkanen geldt dit ook, maar in iets mindere mate. Daarnaast zien we bij de Marokkanen dat hoe jonger de ouders zijn, hoe positiever ze zijn. Bij de Surinamers zien we geen duidelijke verschillen tussen de verschillende leeftijdscategorieën. Wel staan zij het positiefst tegen de keuze voor hun kind voor een autochtone partner.

Tabel 2.19 Percentage hoofden van huishoudens met een negatieve houding ten aanzien van de keuze voor een autochtone partner, naar etnische groepering, leeftijd

	Turken	Marokkanen	Surinamers
Totaal	45	41	9
17-24 jaar	38	34	4
25-34 jaar	41	36	10
35-44 jaar	46	40	9
45-54 jaar	50	41	11
55-64 jaar	56	51	5
65+	42*	58	6*

Bron: SPVA-98, ISEO en SCP

* Het aantal respondenten is gering (n=30-34)

2.4 Samenvatting en conclusies

In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk is gesproken over de sociaal-economische positie van allochtonen en autochtonen. Hierbij heb ik gekeken naar de positie op de arbeidsmarkt en binnen het onderwijs. Allochtonen hebben de laatste jaren een betere positie weten te verwerven, zowel binnen het onderwijs als op de arbeidsmarkt. Dit laatste komt voornamelijk door de tweede generatie waarvan een groot deel nu werkzaam is. We hebben gezien dat de sociaal-economische positie van Surinamers beter is dan die van de Turken en Marokkanen. Een verklaring hiervoor is dat Surinamers de Nederlandse taal beter beheersen. Hierdoor kunnen nieuwkomers vanuit Suriname veel makkelijker een opleiding volgen of een baan krijgen.

De arbeidsmarktparticipatie van allochtonen is gestegen en de werkloosheidscijfers zijn gedaald. In 1995 was bijna eenderde van de Turkse en Marokkaanse bevolking werkloos en in 2001 gold dit voor nog maar 8 procent van de Turken en 10 procent van de Marokkanen. Toch is de werkloosheid onder de allochtonen nog steeds hoger dan bij autochtonen.

De sociaal-economische positie van de allochtonen is dus verbeterd in de afgelopen jaren. De Surinamers doen het hierbij beter dan de Turken en Marokkanen. Kortom, de structurele integratie van Surinamers is beter dan die van de Turken en Marokkanen. Hiermee is de eerste deelvraag beantwoord.

Kijken we naar de sociaal-culturele integratie dan zien we dat ook hier de Surinamers beter geïntegreerd zijn. We kunnen hier dezelfde verklaringen geven. Om bijvoorbeeld met autochtonen te kunnen communiceren, zul je de Nederlandse taal moeten beheersen. Voorts is van belang dat Turken en Marokkanen meer dan Surinamers uit traditionele gebieden komen. De tweede deelvraag is hiermee ook beantwoord.

De conclusie die we hier kunnen trekken is dat de Turken en Marokkanen zowel sociaal-cultureel als structureel minder geïntegreerd zijn dan de Surinamers. Dit suggereert een positief verband tussen deze twee dimensies van integratie. In het volgende hoofdstuk zal ik de literatuur hierover raadplegen.

Hoofdstuk 3: Theoretisch kader

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk heb ik materiaal gepresenteerd betreffende de structurele en sociaal-culturele integratie van autochtonen, Turken, Marokkanen en Surinamers. In dit hoofdstuk zal ik het theoretisch kader schetsen. De samenhang tussen de twee dimensies van integratie staat hierin centraal.

In het eerste hoofdstuk van deze scriptie ben ik ingegaan op het begrip integratie. In dit hoofdstuk zal ik ingaan op integratietheorieën. In de tweede paragraaf bespreek ik eerst enkele theorieën over integratie die ik hoop te kunnen gebruiken bij de interpretatie van mijn interviewresultaten. Theorieën over de samenhang tussen structurele en sociaal-culturele integratie zullen tevens in deze paragraaf aan bod komen. Tot slot zullen in de laatste paragraaf de samenvatting en conclusies gepresenteerd worden.

3.2 Integratietheorieën

In deze paragraaf ga ik in op *theorieën* omtrent het begrip integratie. In de literatuur is niet alleen een grote verscheidenheid aan definities van integratie, maar ook aan integratietheorieën. In deze scriptie staat de samenhang tussen structurele en sociaal-culturele integratie centraal. In deze paragraaf zal ik theorieën die hierop ingaan bespreken, maar voordat ik dit doe is het van belang om stil te staan bij basistheorieën over integratie. We moeten namelijk eerst weten wanneer en waarom iemand wel of niet sociaal-cultureel of structureel geïntegreerd is. Hiervoor zal ik in 3.2.1 vier acculturatiestrategieën bespreken en in 3.2.2 een aantal basistheorieën over integratie behandelen. Tot slot komen in 3.2.3 theorieën aan bod die ingaan op de relatie tussen sociaal-culturele en structurele integratie.

3.2.1 Acculturatiestrategieën

Alvorens ik theorieën bespreek die betrekking hebben op integratie, zal ik eerst ingaan op de verschillende manieren waarop etnische minderheden hun weg kunnen vinden in de ontvangende samenleving, de zogenoemde acculturatiestrategieën. Berry (1999) onderscheidt

vier acculturatiestrategieën, die hij typeert naar de mate waarin individuen/groepen streven naar enerzijds een groepseigen culturele identiteit en anderzijds opname in het dominante sociale systeem.

De vier strategieën die Berry typeert zijn: assimilatie, integratie, separatie en marginalisering. *Marginalisering* ontstaat wanneer de maatschappelijke loopbaan als uitzichtloos ervaren wordt vanwege ondervonden en/of waargenomen uitsluiting of kansloosheid, in combinatie met een zich afwenden van zowel de groeps- als dominante cultuur. Personen die zichzelf uitsluiten of uitgesloten worden, zoals bijvoorbeeld illegalen richten zich op irreguliere kanalen om aan een baan te komen. Een aantal factoren draagt bij tot marginalisering. Een daarvan is de vriendenkring. Uit onderzoek in de Verenigde Staten is gebleken dat zwarte jongeren meer kans lopen in aanraking te komen met gemarginaliseerde leeftijdgenoten, omdat hun vriendenkring doorgaans meer gemengd is.

Van *separatie* spreekt men wanneer personen sterk gericht zijn op de eigen groep en in geringe mate participeren in de samenleving. Een vorm hiervan is etnische zelforganisaties starten met als doel groepsbelangen te behartigen. Wanneer individuen of groepen zich zowel richten op de eigen etnische groep/cultuur als op de ontvangende samenleving dan spreekt men van *integratie*. Van *assimilatie* spreekt men als minderheden de normen en waarden van de ontvangende samenleving overnemen in plaats van de normen en waarden van de eigen herkomstgroep.

3.2.2 Basistheorieën over integratie

Er zijn twee macro-samenlevingstheorieën die van belang zijn voor de theorievorming over etnische relaties en integratie. De ene gaat uit van harmonie en het steeds opnieuw vinden van evenwicht en de andere van een nooit eindigende machtsstrijd. Esser (Veenman, 2001, p. 146) geeft een bruikbaar overzicht van integratietheorieën die uitgaan van het ontstaan van een eindfase die wordt gekenmerkt door evenwicht. Dit evenwicht betreft zowel de relatie tussen de migrantengroepering en de ontvangende samenleving, als de cognitieve aspecten en identificatie van de migranten, oftewel hun gemoedstoestand. Esser onderscheidt deze theorieën in drie categorieën. De eerste betreft de economisch-ecologische fasetheorieën, de tweede de rasrelatie-fasetheorieën en de derde betreft de generatie-fasetheorieën. Hier wordt nog geen onderscheid gemaakt tussen sociaal-culturele en structurele integratie.

Onder de *economisch-ecologische fasetheorieën* kunnen we twee varianten onderscheiden; een eenvoudige en meer uitgebreide variant. Bij de eerste variant wordt geen rekening gehouden met de reacties van de ontvangende samenleving op de aanwezigheid van migranten en bij de tweede variant juist wel.

Price (Veenman, 2001, p.146) besteedt wel aandacht aan de reacties van de ontvangende samenleving. In zijn werk ligt het startpunt bij de komst van migranten als gevolg van de vraag naar arbeidskrachten, doorgaans voor lagere functies. Deze migranten worden concurrenten van de onderste bevolkingslagen in het ontvangende land. Hierdoor ontstaan bijvoorbeeld vooroordelen, discriminatie, etc. In de tweede fase van een te verwachten economische teruggang, waarbij de concurrentie om arbeidsplaatsen wordt verscherpt, worden deze reacties sterker en openlijk geuit. Na verloop van enige tijd zullen de vooroordelen afnemen of zelfs verdwijnen. Dit proces kan zich herhalen, maar de reacties zullen dan minder scherp zijn.

Integratie wordt bij de *rasrelatie-fasetheorieën* gezien als het blijvende resultaat waaraan niet valt te ontkomen, van interactie tussen groeperingen met een verschillende etnische herkomst. Park (Veenman, 2001, p.147), wiens werk met deze theorieën is verbonden, onderscheidt vier fasen. De eerste fase is die van het contact; een eerste, verkennende periode van interactie tussen de ontvangende samenleving en de migranten. In de tweede fase ontstaan er conflicten door bijvoorbeeld schaarste van goederen en de storende onbekendheid met elkaars opvattingen en gewoonten. De derde fase kenmerkt zich door accommodatie; er ontstaan patronen die leiden tot vermindering of zelfs verdwijning van de conflicten die in de tweede fase zijn ontstaan. Hierbij kunnen we denken aan arbeidssegregatie en segregatie op woonniveau. Deze patronen zullen na verloop van tijd verdwijnen en er zal sprake zijn van 'assimilatie'. Dit is de volledige vermenging van de diverse groeperingen in alle levenssferen. Hierbij moet ik een kanttekening plaatsen. Het is namelijk niet voor de hand liggend dat na de derde fase van segregatie, zomaar assimilatie zal ontstaan. Brown (Veenman, 2001, p. 147) is een auteur die de overgang van de derde fase naar de vierde fase wat kritischer bekijkt. Brown ziet de derde fase, als een fase van 'tijdelijke accommodatie', waarbij migrantengroepen de onderliggende positie accepteren dan wel zich terugtrekken in een eigen subcultuur. De

volgende fase is afhankelijk van de relatieve omvang van de migrantengroepen. Zijn zij niet te groot, dan zullen zij waarschijnlijk opgaan in de ontvangende samenleving. Bij een grote omvang, of sterk afwijzende houding van de ontvangende samenleving, zal er een strijd ontstaan om macht en andere schaarse bronnen. Voor dit conflict voorziet Brown drie mogelijkheden; 'subordinatie' van de migranten, 'assimilatie' of 'volledige segregatie', waarbij er op langere termijn sprake zal zijn van 'assimilatie'.

De laatste categorie, betreft die van de *generatie-fasetheorieën*. Deze theorieën gaan er vanuit dat integratie niet kan ontstaan binnen één generatie. Eerstegeneratie migranten beperken zich ertoe slechts die gedrag patronen van de ontvangende samenleving over te nemen die noodzakelijk zijn om te kunnen voorzien in de primaire levensbehoeften. Hierdoor worden deze migranten gekenmerkt door een grote homogeniteit en sterke groepscohesie. De tweede generatie groeit zowel op met de cultuur van de eerste generatie, als de cultuur van de omringende samenleving. Volgens Park kan dit kan leiden tot marginalisering (Veenman, 2001, p. 148). Deze theorie veronderstelt dat pas de derde generatie de oorspronkelijke cultuur zal opgeven om volledig op te gaan in de ontvangende samenleving.

De algemene theorie volgens welke migrantengroepen binnen drie generaties op lineair toenemende wijze 'assimileren', is empirisch weerlegd, omdat is waargenomen dat de derde generatie zich niet minder, maar juist meer dan de tweede oriënteert op de etnische herkomst en de daarbij behorende cultuur (Veenman, 2001).

Ik heb nu in het kort de mogelijke acculturatiestrategieën van etnische minderheden en aantal basistheorieën over integratie behandeld. In deze scriptie staat de samenhang tussen de sociaal-culturele en structurele integratie centraal. Theorieën hierover worden in de volgende paragraaf besproken.

3.2.3 Theorieën over de relatie tussen sociaal-culturele en structurele integratie

In de vorige paragraaf heb ik kort het werk van Park besproken. Park hoort tot de *Chicago School of Sociology* die bekend is geworden door een aantal studies over de inpassing van migranten in de stedelijke samenleving van de Verenigde Staten. Deze studies schetsen een

beeld van migranten die, naarmate de onderlinge banden losser worden en de onderlinge solidariteit kleiner, uiteindelijk de woonomgeving van de eigen groep verlaten en steeds verder integreren in de ontvangende samenleving (Odé, 2002). Park (Odé, 2002, p. 125) veronderstelt dat een langere verblijfsduur gepaard gaat met voortgaande integratie en met toenemende mogelijkheden voor economisch succes. Dus een persoon moet eerst cultureel integreren om economisch succes te behalen, structureel te integreren.

Later heeft vooral Gordon (Odé, 2002, p. 125) in *“Assimilation in American life”* een theoretische relatie verondersteld tussen culturele en structurele integratie. Culturele integratie is hier het overnemen van alledaagse normen en waarden en structurele integratie verwijst vooral naar de omgang met autochtonen, wat dus afwijkt van het door mij gebruikte schema. Wel noemt Gordon zijdelings in dit verband ook de deelname aan maatschappelijke kerninstituties, wat weer correspondeert met mijn verhaal.

Gordon beschrijft een gefaseerde integratie, waarbij iedere migrant begint met het aanpassen aan de culturele gebruiken, waarna andere vormen van integratie, zoals structurele integratie, volgen. Etnische minderheden zullen zich dus eerst de alledaagse culturele patronen van een maatschappij eigen moeten maken, alvorens zij contacten buiten de eigen groep kunnen opbouwen. Gordon erkent dat dit proces niet altijd zal optreden, omdat etnische minderheden zich in de praktijk blijvend oriënteren op de eigen groep en cultuur. Hierdoor zullen zij volgens hem ook in maatschappelijke zin in beperkte mate integreren. Leden van etnische minderheden zullen dan ook vooral geschikt zijn voor de vervulling van werkzaamheden die het beste aansluiten bij hun culturele achtergrond. Ook Gordon zegt dus dat culturele integratie voorafgaat aan structurele integratie.

De econoom Sowell (Odé, 2002, p.126) heeft een belangrijke wetenschappelijke bijdrage geleverd aan het inzicht in de relatie tussen diverse vormen van integratie. Aanvankelijk onderscheidde deze auteur vier etnisch-culturele variabelen die van belang zijn voor het economische leven. Het gaat hierbij in het bijzonder om (1) groepsidentiteit en onderlinge solidariteit, (2) de rol van politieke macht, (3) het bestaan van zwakke respectievelijk sterke familiebanden en (4) de negatieve gevolgen van (een zwarte) huidskleur. Deze vier aspecten hebben het economische succes van diverse migrantengroepen in de Verenigde Staten in meer

of mindere mate beïnvloed. Meer recentelijk concentreert Sowell (Odé, 2002, p. 126) zich vooral op het aspect van het culturele erfgoed van migranten. Dit bestaat uit een aantal sociale vaardigheden en economische tradities die migranten in meer of mindere mate geschikt maken om maatschappelijke progressie te boeken. Economisch succes van etnische minderheden hangt volgens Sowell in belangrijke mate af van de constellatie van waarden, attitudes, vaardigheden en contacten, die de auteur tezamen als cultureel kapitaal aanduidt. De meest succesvolle leden van etnische minderheden kenmerken zich volgens Sowell door een cultuur die het beste aansluit bij de normen en waarden die in een industriële en commerciële samenleving vereist worden. Hij wijst in dit verband vooral op het belang dat aan onderwijs wordt toegekend.

De laatste auteur die ik in dit verband wil behandelen, is Granovetter. Mark Granovetter (1995) legt expliciet een verband tussen individuele en positionele factoren en tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. Granovetter vermoeden was dat juist contacten met mensen met wie een persoon geen sterke band heeft, zoals kennissen en werkcontacten ('weak ties') belangrijk zijn voor het vinden van een baan, omdat deze contacten bij uitstek geschikt zijn om bruggen te slaan over sociale scheidslijnen heen; ze zouden daarmee de verspreiding van info over banen vergemakkelijken ('the strenght of weak ties'). Ze vervullen een centrale rol bij de overdracht van informatie tussen verschillende sociale kringen. Ze stellen het individu in staat een kijkje te nemen buiten het eigen directe netwerk. Granovetter geeft aan dat mensen met weinig zwakke bindingen niet kunnen beschikken over informatie uit verder weg gelegen delen van het sociale systeem. Daardoor zijn ze veroordeeld tot informatie uit de directe nabijheid en tot de informatie die ze van hun goede vrienden verkrijgen. Dit isoleert hen niet alleen van de nieuwste ideeën en trends, maar brengt hen ook in een achtergestelde positie op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld bij het vinden van een baan.

De hypothese van Granovetter is uitgangspunt geweest bij Nederlands onderzoek naar de baanvindkansen van tweedegeneratie allochtone jongeren, waarbij de zwakke bindingen geoperationaliseerd zijn als contacten met autochtonen (Veenman, 1996). Personen afkomstig uit gezinnen met een lage sociaal-economische status zijn voor het bereiken van een hogere positie mede afhankelijk van zwakke bindingen. Sterke bindingen leveren voor hen geen

sociale mobiliteitskansen op, omdat deze bindingen (hun familie en vrienden) niet over de adequate hulpbronnen beschikken om het desbetreffende individu aan een (betere) baan te helpen. Deze sterke bindingen, hun familie en vrienden, hebben namelijk ook een lage SES. Op grond van dit Nederlandse onderzoek kan worden geconcludeerd dat open netwerken functioneel zijn bij het vinden van een baan en bij maatschappelijke stijging in termen van prestige en inkomen. Of iemand via ‘weak ties’ een baan verwerft, is afhankelijk van het aantal contacten en met name van de kwaliteit van die contacten.

Volgens Granovetter bieden interetnische contacten een grotere kans op maatschappelijke stijging. Ook hij is dus van mening dat culturele integratie (in het bijzonder interetnisch contact) voorafgaat aan structurele integratie.

Nu ik een aantal integratietheorieën heb behandeld, wil ik in de volgende paragraaf een analysemodel schetsen dat ik zal gebruiken om de resultaten van de interviews te analyseren.

3.3 Analysemodel

In hoofdstuk 1 ben ik ingegaan op de dimensies van integratie, zoals die worden onderscheiden door Veenman. In deze paragraaf zal ik een verbinding leggen tussen deze dimensies van integratie en de theorieën die in de vorige paragraaf zijn behandeld.

Niet alleen in het politieke debat, maar ook in de literatuur heerst het idee dat sociaal-culturele integratie noodzakelijk is voor structurele integratie. Iemand zou pas structureel kunnen integreren wanneer hij ook cultureel geïntegreerd is.

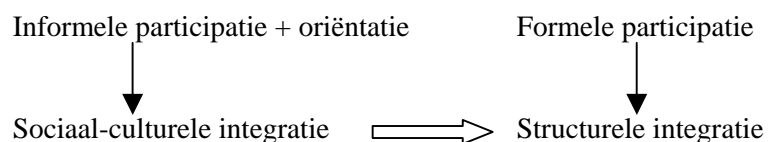
Vermeulen en Penninx (1994b, in Veenman 1996) concluderen echter dat een sterke gerichtheid van een persoon op de eigen groepering diens sociale mobiliteit en een gunstige maatschappelijke positie niet altijd in de weg hoeft te staan. Joden, Chinezen, Portugezen en Grieken zijn groeperingen die zij als voorbeeld nemen. De gerichtheid op de eigen groepering is sterk, maar dit resulteert niet in een maatschappelijke achterstand.

Martens en Veenman (1991) concluderen dat er een duidelijk verband is tussen het werkloosheidscijfer bij Molukse jongeren en hun interetnisch contact. Molukkers die vaker omgaan met autochtonen kennen een werkloosheid van 28% en zij die overwegend contact hebben met Molukkers kennen een werkloosheid van 38%. Het vermoeden bestaat dat deze

integratiefactor heeft bijgedragen tot de daling van de Molukse jeugdwerkloosheid. De causale richting is echter onduidelijk: was er eerst het contact met autochtonen of de baan? Bovendien bleek de situatie uitsluitend geldig voor de Molukse mannen, niet voor de vrouwen.

In de literatuur en het debat wordt bovendien geen rekening gehouden met differentiatie binnen de verschillende etnische groepen. Er bestaat namelijk niet zoiets als *de* “Turkse cultuur” of *de* “Nederlandse cultuur”. Daarbij kunnen migranten bewust kiezen om afstand te doen van hun culturele achtergrond.

Om te onderzoeken of sociaal-culturele integratie een vereiste is voor structurele integratie, presenteer ik nu het onderstaande analysemodel. Hierbij maak ik gebruik van Veenmans definitie van integratie. Hij onderscheidt aan integratie een participatie- en oriëntatieaspect. Bij het participatieaspect maakt hij een onderscheid tussen formele participatie, dit geeft de structurele integratie aan, en informele participatie. Het oriëntatieaspect en de informele participatie tezamen bepalen de sociaal-culturele integratie. Ik wil onderzoeken of sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde is voor structurele integratie. Ik wil dus een deterministische hypothese toetsen.

Bij dit analysemodel horen de volgende vragen:

- 1) In welke mate is een persoon sociaal-cultureel geïntegreerd?
  - a. Hoe zien de sociale contacten van een individu eruit?
  - b. Wat is zijn/haar waardering voor interetnische contacten?
  - c. Hoe is de persoon cultureel georiënteerd?
- 2) In welke mate is een persoon structureel geïntegreerd?
  - a. Welk opleidingsniveau heeft (volgt) de persoon?
  - b. Welk beroep heeft de persoon?

- c. Wat is de bron van zijn/haar inkomen?
- 3) Is er samenhang tussen structurele en sociaal-culturele integratie?
  - 4) Gaat sociaal-culturele integratie noodzakelijk vooraf aan structurele integratie?

Aan de hand van deze vragen zal ik in hoofdstuk 5 het interviewmateriaal analyseren.

3.4 Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk heb ik literatuur gepresenteerd omtrent integratietheorieën. In de eerste paragraaf ben ik ingegaan op de term integratie. In de literatuur zijn verschillende definities en dimensies van deze term te vinden. In deze scriptie concentreer ik me op de dimensies van integratie, onderscheiden door Dagevos en Veenman.

Voorts heb ik in dit hoofdstuk een aantal integratietheorieën besproken. Migranten kunnen zich op verschillende manieren richten op de ontvangende samenleving. Berry onderscheidt vier strategieën: assimilatie, integratie, separatie en marginalisering.

De klassieke integratietheorieën gaan uit van een aantal fasen die een migrant moet doorlopen. Drie typen theorieën zijn besproken, te weten, de economisch-ecologische fasetheorieën, de rasrelatie-fasetheorieën en de generatie-fasetheorieën. Binnen deze theorieën heerst de gedachte dat culturele integratie een vereiste is voor structurele integratie. Vermeulen en Penninx concluderen echter dat een sterke gerichtheid op de eigen groepering een gunstige maatschappelijke positie niet altijd in de weg hoeft te staan.

In deze scriptie wil ik onderzoeken of sociaal-culturele integratie nu wel of geen vereiste is van structurele integratie. Hiervoor heb ik een analysemodel geschetst. In hoofdstuk 5 zal ik van dit model gebruik maken om antwoord te geven op de probleemstelling. Alvorens ik hierop overga zal ik in het volgende hoofdstuk ingaan op de onderzoekopzet en dataverzameling.

Hoofdstuk 4: Onderzoeksopzet en dataverzameling

4.1. Inleiding

Bestaande onderzoeken naar de integratie van etnische minderheden zijn vaak kwantitatief. Ik heb gekozen voor de kwalitatieve onderzoeksmethode. In 4.2 zal ik toelichten waarom ik voor deze methode heb gekozen. Dan zal ik in paragraaf 4.3 uitleggen hoe wij (het onderzoeksteam binnen ISEO) de respondenten hebben geworven. De achtergrondkenmerken van deze respondenten worden behandeld in 4.4 en tot slot worden in 4.5 de samenvatting en conclusies gepresenteerd.

4.2 Onderzoeksmethode

In het tweede hoofdstuk van deze scriptie heb ik aan de hand van empirisch materiaal de eerste twee deelvragen behandeld. Daar heb ik laten zien dat Turken en Marokkanen zowel structureel als sociaal-cultureel minder geïntegreerd zijn dan Surinamers. In hoofdstuk 3 heb ik aan de hand van verschillende theorieën getoond dat er in de literatuur wordt verondersteld dat er samenhang is tussen structurele en sociaal-culturele integratie, waarbij sociaal-culturele integratie aan structurele integratie vooraf gaat. Hiermee is de derde deelvraag beantwoord. Het laatste deel van de probleemstelling staat nu centraal. De vierde deelvraag luidt als volgt:

Is sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde voor structurele integratie?

Deze vraag kan het beste worden beantwoord door gebruik te maken van een panelonderzoek. Dit kost echter veel tijd en geld. Vandaar dat ik gebruik van kwalitatief onderzoek. Met kwantitatief onderzoek kan aangetoond worden of er wel samenhang is, maar niet hoe het causaliteitsproces verloopt. Meestal is kwantitatief onderzoek gebaseerd op bronnen waarvan de gegevens op hetzelfde tijdstip verzameld zijn. Als gevolg hiervan kan niet worden vastgesteld in hoeverre sociaal-culturele integratie is vooraf gegaan aan structurele integratie. We kunnen met behulp van kwantitatief onderzoek dus goed antwoord geven op de vraag of er samenhang is. Volgtijdelijkheid kan echter niet worden vastgesteld. Om erachter te komen

of sociaal-culturele integratie daadwerkelijk vereist is voor structurele integratie is een panelonderzoek nodig. Dit is echter niet beschikbaar. Daarom zal ik gebruik maken van interviews o.b.v. retrospectieve reconstructie.

Met behulp van diepte-interviews kunnen we wel nagaan in hoeverre sociaal-culturele integratie is vooraf gegaan aan structurele integratie. Om een antwoord te kunnen geven op de vierde deelvraag moet ik de respondenten zelf aan het woord laten over hun integratie in Nederlandse samenleving. Dit doe ik aan de hand van diepte-interviews met een halfgestructureerde vragenlijst (bijlage 2). De methode die ik gebruik om het interviewmateriaal te analyseren, is de methode van voortdurende vergelijking van Glaser & Strauss (1976). Hierdoor kan ik namelijk nagaan of sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde is voor structurele integratie: indien een persoon wel structureel geïntegreerd is, maar niet sociaal-cultureel, dan is dit dus geen noodzakelijke voorwaarde.

Bij kwantitatief onderzoek gaat het meestal om een *grootschalig onderzoek*, waarbij gestreefd wordt naar *statistische generaliseerbaarheid*. In een kort tijdsbestek kunnen uitspraken worden gedaan over de gehele populatie. De respondenten moeten dus representatief zijn voor de gehele populatie. Bij kwalitatief onderzoek worden de respondenten geselecteerd met het oog op *theoretische generaliseerbaarheid*. Dit betekent dat respondenten geselecteerd worden op bepaalde kenmerken, zodat hun uitspraken inzicht geven in verklaringen.

De *betrouwbaarheid* is hoger bij kwantitatief onderzoek. Dit houdt in dat bij herhaling van dit onderzoek (door een andere onderzoeker), bij dezelfde objecten onder dezelfde omstandigheden dezelfde resultaten zullen worden waargenomen. Bij kwalitatief onderzoek is de *validiteit* (je meet wat je wilt meten) hoger, omdat ten tijde van het onderzoek kan worden ingespeeld op geobserveerde gebreken in de validiteit. De meer open structuur van het kwalitatieve onderzoek maakt het de onderzoeker mogelijk ten tijde van het onderzoek nieuwe ideeën op te doen en eventueel de conceptualisering aan te passen.

De respondenten binnen een kwalitatief onderzoek worden geselecteerd om bepaalde categorieën van mensen voortdurend met elkaar te kunnen vergelijken. Ik heb de respondenten in de eerste plaats geselecteerd op basis van de mate waarin zij structureel

geïntegreerd zijn. Dit kon op basis van het materiaal uit het eerder genoemde ISEO-onderzoek naar interetnisch contact. Ik bekijk hierbij steeds of personen die structureel geïntegreerd zijn ook sociaal-cultureel geïntegreerd zijn. De respondenten staan in de volgende twee paragrafen centraal.

4.3 Werving van respondenten

Zoals ik al eerder in deze scriptie heb aangegeven, is het veldwerk verricht in het kader van een stageonderzoek bij het ISEO. Aangezien het ISEO-onderzoek plaats vond in de wijken Bouwlust en de Schilderswijk van Den Haag, was ik niet geheel vrij om zelf de respondenten te selecteren. Gelukkig kwamen de mogelijkheden van de ISEO-studie overeen met mijn wensen, waardoor het selecteren van de respondenten voor mij geen problemen opleverde. In het eerste hoofdstuk heb ik al aangegeven dat ik respondenten uit de drie grote etnische minderheidsgroepen in Nederland wilde werven. Dit was ook het geval in de ISEO-studie en deze groepen zijn oververtegenwoordigd in de bovengenoemde wijken.

De respondenten die in deze scriptie worden besproken komen dus uit het ISEO-respondentenbestand. Daarom zal ik hieronder weergeven hoe de ISEO-respondenten geworven zijn.

In de praktijk kwam de werkwijze om respondenten te werven op het volgende neer. Bij de start van het onderzoek hebben we contact opgenomen met een aantal huismeesters van woningbouwcorporaties die ons bij de bewoners van de wijk konden voorstellen. Toen we een aantal personen van bepaalde portieken hadden gesproken gingen wij zelf op pad. We hebben willekeurig een aantal straten uitgezocht en daarbinnen een paar portieken uitgekozen om er respondenten te werven. Dit laatste ging vrij gemakkelijk. Slechts een paar mensen die wij benaderd hebben, hadden geen interesse in het onderzoek en waren niet bereid om mee te werken. De rest nodigde ons meestal direct uit voor een gesprek en met een deel van de respondenten hebben we een afspraak gemaakt voor een later tijdstip.

Bij het benaderen van de respondenten binnen de portieken hebben we wel geprobeerd om van verschillende etnische groepen een aantal personen te spreken. Wat de respons tussen de

verschillende etnische groepen betreft, hebben we geen verschil kunnen merken. Binnen alle etnische groepen waren de mensen even vaak bereid ons te woord te staan.

Wel zijn er verschillen in de achtergrondkenmerken tussen de allochtonen en autochtonen enerzijds en binnen de verschillende etnische minderheden anderzijds. Deze kenmerken worden in de volgende paragraaf besproken.

4.4 Achtergrondkenmerken van de respondenten

Er zijn in totaal 71 interviews afgenomen binnen 27 portieken met 89 respondenten (bijlage 1). Van de 89 respondenten zijn er 23 autochtoon en 66 allochtoon. De verdeling naar etnische herkomst is als volgt: 29 Turken, 23 autochtonen, 21 Marokkanen, 9 Hindoestanen, 2 vluchtelingen (1 Irakese en 1 Armeense familie), 2 Ghanezen, 1Georgier, 1 Bulgaar en 1 Pakistaan. De laatsten zijn of via werk of via een huwelijk naar Nederland gekomen.

Van de huishoudens waartoe onze respondenten behoren, leeft meer dan de helft van een inkomen uit arbeid, bijna een kwart van een uitkering op basis van een werknemersverzekering of VUT en ruim een tiende is afhankelijk van de bijstand. Overige inkomensbronnen zijn onder andere AOW/pensioen en leefgeld voor vluchtelingen. Op het punt van inkomen uit arbeid versus ander inkomen zijn er geen grote verschillen tussen de allochtone en autochtone respondenten. Wel hebben de autochtonen vanwege hun leeftijd vaker een AOW-uitkering. De gemiddelde leeftijd van de autochtonen is 48 jaar en van de allochtonen 37 jaar. Binnen ons respondentenbestand is de oudste autochtoon 74 jaar en de oudste allochtoon is een Marokkaanse man van 65 jaar.

4.5 Samenvatting en conclusies

In dit hoofdstuk heb ik aandacht besteed aan de onderzoeksmethode en dataverzameling. Ik heb uiteengezet dat er twee hoofdvormen van onderzoek zijn: de kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethode. Daarna heb ik verklaard waarom ik voor kwalitatief onderzoek heb gekozen. Bij dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van diepte-interviews aan

de hand van een halfgestructureerde vragenlijst (zie bijlage 2). De onderzoekseenheden in mijn analyse zijn structureel geïntegreerd. De informatie daarover is afkomstig uit een recent ISEO-onderzoek naar interetnisch contact. Om die reden heb ik de respondentselectie van dat onderzoek toegelicht.

De ISEO-respondenten zijn geworven door willekeurig een paar straten in de Schilderswijk en Bouwlust (twee wijken in Den Haag) te kiezen. Binnen deze straten zijn een paar portieken geselecteerd waarvan we de bewoners hebben gesproken.

Tot slot heb ik de achtergrondkenmerken van deze respondenten besproken. In het respondentenbestand zitten 23 autochtonen en 66 allochtonen. De meeste allochtonen zijn van Turkse of Marokkaanse afkomst. De autochtonen in het respondentenbestand zijn gemiddeld veel ouder dan de allochtonen.

Hoofdstuk 5 Analyse

5.1 Inleiding

In de vorige hoofdstukken zijn de eerste drie deelvragen beantwoord. De mate van zowel de structurele als sociaal-culturele integratie van etnische minderheden in Nederland is in hoofdstuk 2 besproken. Verder is in hoofdstuk 3 aan de hand van bestaande onderzoeken aangetoond dat er samenhang is tussen deze twee dimensies van integratie. In het vorige hoofdstuk stonden de onderzoeksmethode en dataverzameling van mijn kwalitatief onderzoek centraal en in dit hoofdstuk worden de resultaten van dit onderzoek besproken. Ik probeer hier dus een antwoord te vinden op de volgende vraag: “Is sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde voor structurele integratie?”

In paragraaf 5.2 zal ik het interviewmateriaal analyseren en de respondenten onderscheiden naar de mate van structurele integratie. In 5.2.1 bespreek ik de eerste generatie, in 5.2.2 de anderhalve generatie en in 5.2.3 de tweedegeneratie allochtonen. In 5.3 geef ik een antwoord op de vraag: “vereist structurele integratie sociaal-culturele integratie?” Tot slot zal ik in paragraaf 5.4 de samenvatting en conclusies presenteren, waarbij ik antwoord geef op de laatste deelvraag.

5.2 Analyse van de resultaten

Tijdens het ISEO-onderzoek zijn 89 respondenten geïnterviewd, van wie er 66 allochtoon zijn. Van de 66 allochtonen zijn er 59 van Marokkaanse, Turkse of Surinaamse afkomst. In deze scriptie concentreer ik mij op de integratie van etnische minderheden en met name op die van de Turken, Marokkanen en Surinamers. Daarom zal ik de autochtone respondenten en overige allochtonen in deze scriptie niet bespreken.

In deze paragraaf zal ik een onderscheid maken tussen de respondenten die wel of niet structureel geïntegreerd zijn en me concentreren op degenen die structureel geïntegreerd zijn. De structurele integratie bepaal ik aan de hand van het al dan niet hebben van een baan. De sociaal-culturele integratie van de respondenten zal ik bepalen aan de hand van zijn/haar sociale contacten, waardering voor interetnisch contact en culturele oriëntatie.

De respondenten zijn in verschillende mate geïntegreerd. Ten behoeve van de analyse verdeel ik de respondenten echter in twee categorieën, zij die wel en zij die niet structureel geïntegreerd zijn. Respondenten met een baan beschouw ik als structureel geïntegreerd en alle overige respondenten als (nog) niet geïntegreerd. Uiteraard zijn er ook respondenten die een hoog opleidingsniveau hebben, maar geen baan hebben. Over het algemeen geldt echter dat een persoon met een hoog opleidingsniveau eerder een baan heeft en op een hoger beroep werkzaam is dan iemand met een laag opleidingsniveau. Het opleidingsniveau is dus vaak een indicator voor het al dan niet hebben van een baan, maar niet altijd. Daarom heb ik ervoor gekozen om de respondenten met een baan als structureel geïntegreerd te beschouwen en de overige respondenten niet.

Ook wat betreft de sociaal-culturele integratie zouden we een onderscheid kunnen maken tussen degenen die meer of minder geïntegreerd zijn. Ook hier is het echter makkelijker om een onderscheid te maken tussen hen die wel en niet zijn geïntegreerd. Zij die een multi-etnisch netwerk hebben, interetnisch contact positief waarderen en zich in een hoge mate op de Nederlandse waarden en normen richten, worden als sociaal-cultureel geïntegreerd beschouwd.

Om een antwoord te geven op de laatste deelvraag van de probleemstelling zal ik gebruik maken van de vragen die ik in hoofdstuk 3 heb gesteld. Hieronder zijn deze vragen nogmaals opgenomen.

- 1) In welke mate is een persoon sociaal-cultureel geïntegreerd?
  - a. Hoe zien de sociale contacten van een individu eruit
  - b. Wat is zijn/haar waardering voor interetnische contacten?
  - c. Hoe is de persoon cultureel georiënteerd?
- 2) In welke mate is een persoon structureel geïntegreerd?
  - a. Welk opleidingsniveau heeft (volgt) de persoon?
  - b. Welk beroep heeft de persoon?
  - c. Wat is de bron van zijn/haar inkomen?
- 3) Is er samenhang tussen sociaal-culturele integratie en structurele integratie ?
- 4) Gaat sociaal-culturele integratie noodzakelijk **vooraf** aan structurele integratie?

De vraag die centraal staat is of sociaal-culturele integratie *noodzakelijk* voorafgaat aan structurele integratie. Hiervoor is het van belang om te weten of personen die structureel geïntegreerd zijn ook altijd sociaal-cultureel geïntegreerd zijn. In onderstaande tabel, tabel 5.1, zijn alle respondenten opgenomen die structureel geïntegreerd zijn.

Tabel 5.1 Respondenten die structureel geïntegreerd zijn naar sociaal-culturele integratie

Resp nr.	Etnische afkomst	Sekse	Generatie	Opleidings niveau	Netwerk	Waardering interetnisch contact	Culturele oriëntatie	Sociaal-culturele integratie
2	Marokko	Man	Anderhalf	Mbo	Mono	Positief	Marokko	Nee
5	Turkije	Vrouw	Tweede	HAVO	Mono	Positief	Turkije	Nee
6	Turkije	Man	Anderhalf	LTS	Mono	Positief	Turkije	Nee
7	Turkije	Vrouw	Anderhalf	Hbo	Mono	Positief	Turkije	Nee
9	Turkije	Man	Eerste	Onvolt. V.o.	Mono	Positief	Turkije	Nee
11	Turkije	Man	Eerste	Onvolt. Wo. Rechten in Turkije	Mono	Positief	Turkije	Nee
12	Turkije	Vrouw	Eerste	Onvolt. V.o.	Mono	Positief	Turkije	Nee
13	Turkije	Man	Eerste	Volt. Ba. Ond.	Mono	Positief	Turkije	Nee
36	Turkije	Vrouw	Tweede	Onvolt. V.o.	Mono	Positief	Nederland	Nee
37	Marokko	Vrouw	Tweede	Mbo	Multi	Positief	Nederland	Ja
39	Marokko	Man	Anderhalf	Mbo	Mono	Negatief	Marokko	Nee
41	Marokko	Man	Anderhalf	Basis ond.	Multi	Positief	Nederland	Ja
52	Turkije	Man	Eerste	Basis ond.	Mono	Positief	Turkije	Nee
59	Suriname	Man	Eerste	Onvolt. V.o.	Multi	Positief	Nederland	Ja
60	Marokko	Vrouw	Tweede	Mbo	Multi	Positief	Nederland	Ja
83	Marokko	Man	Eerste	Inburgering cursus	Mono	Positief	Marokko	Nee
84	Marokko	Vrouw	Tweede	Mbo	Multi	Positief	Nederland	Ja
85	Turkije	Man	Eerste	Onvolt. Mbo	Multi	Positief	Nederland	Ja
89	Suriname	Man	Tweede	Mbo	Mono	Positief	Suriname	Nee

In het eerste hoofdstuk heb ik de dimensies van integratie besproken en in hoofdstuk 3 heb ik aan de hand van een aantal theorieën de relatie tussen deze twee dimensies besproken. De essentie van deze theorieën is dat culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde is voor structurele integratie. Volgens bijvoorbeeld Sowell hangt economisch succes af van het cultureel kapitaal van een persoon. Zij die sociaal-cultureel het meest geïntegreerd zijn, zijn volgens hem economisch gezien de meest succesvolle leden.

Hieronder zal ik het interviewmateriaal bespreken, waarbij ik naga of sociaal-culturele integratie inderdaad een noodzakelijke voorwaarde is voor structurele integratie. Ik zal hierbij

een onderscheid maken naar generatie. In bovenstaande tabel zijn de negentien respondenten die structureel geïntegreerd zijn opgenomen. Van deze respondenten zijn er zeven van Marokkaanse afkomst, tien van Turkse afkomst en twee van Surinaamse afkomst. Kijken we naar de sekse en de generatie van deze respondenten, dan zijn er twaalf mannen en zeven vrouwen, acht respondenten zijn van de eerste generatie, vijf van de anderhalve generatie en zes van de tweede generatie. Ik zal mij in dit hoofdstuk op deze respondenten concentreren. Soms zal ik echter ook respondenten noemen die niet structureel geïntegreerd zijn om de integratie van allochtonen beter te kunnen illustreren. Zo kan ik namelijk ook iets zeggen over de volgtijdelijkheid. Dus of structurele integratie inderdaad pas volgt wanneer sociaal-culturele integratie heeft plaats gevonden.

5.2.1 Integratie van de eerste-generatie

Turken en Marokkanen van de eerste-generatie hebben vaak een lage sociaal-economische positie. Dit hebben we al eerder in deze scriptie kunnen lezen en zien we bevestigd bij de respondenten. Deze personen hebben meestal een laag opleidingsniveau en zijn vaak afhankelijk van een uitkering. Hiervoor hebben zij banen gehad in fabrieken en kassen, waar geen opleiding voor vereist was. Tijdens de gesprekken is ook duidelijk geworden dat veel Turken en Marokkanen van de eerste-generatie voornamelijk mono-etnische contacten hebben. Aangezien deze personen alleen contact hebben met landgenoten die in Nederland verblijven en die in een met hen vergelijkbare sociaal-economische positie verkeren, hebben zij dus minder snel toegang tot de arbeidsmarkt, omdat zij geen of te laat informatie ontvangen over bijvoorbeeld openstaande vacatures. Hierdoor blijft de eerste-generatie in een vicieuze cirkel hangen, waar zij beperkte mogelijkheden zien tot een verbetering van bijvoorbeeld de arbeidsmarktpositie. Bovendien kunnen we zien dat een groot deel van de eerste generatie de Nederlandse taal niet voldoende beheerst. In contact komen met autochtonen en met hen communiceren gaat dus ook moeilijk. De combinatie van het slecht spreken van de Nederlandse taal, het uitsluitend contact hebben met personen uit de eigen etnische kring en een lage opleiding zorgt ervoor dat zij niet werkelijk hun sociaal-economische positie kunnen verbeteren.

Waarom beheerst een groot deel van de eerste generatie Turken en Marokkanen de Nederlandse taal nog steeds niet voldoende? Hiervoor moeten we even terugblikken op de

immigratiegeschiedenis van deze groep mensen. In de jaren 60/70 kwamen de gastarbeiders naar Nederland, omdat de Nederlandse economie sterk groeide en deze een tekort had aan goedkope arbeidskrachten. Een groot deel van de Turkse en Marokkaanse gastarbeiders kwam van het platteland. Deze gastarbeiders kwamen meestal uit arme families. In Marokko en Turkije ging het niet goed met de economie. Toen zij hoorden dat ze in Europa konden gaan werken, hebben zij niet getwijfeld. Eenmaal in Europa, waaronder Nederland, aangekomen moesten deze gastarbeiders zwaar en meestal vuil werk doen. Zij draaiden vaak dubbele diensten waardoor zij weinig tijd hadden om de Nederlandse taal te leren. Daarnaast werd er van hen niet verwacht dat zij de Nederlandse taal beheersten, omdat de overheid verwachtte dat zij weer snel naar het land van herkomst zouden terugkeren. Zelf hadden zij het idee om in Nederland veel geld te verdienen en daarna weer terug te keren naar het land van herkomst. Echter zoals is gebleken is dit niet gebeurd. Slechts weinig gastarbeiders zijn teruggegaan naar het land van herkomst, omdat zij bijvoorbeeld hun gezin, land misten en het niet naar hun zin hadden in Nederland. Dit betekent niet dat zij die zijn gebleven en hun gezinnen hebben overgehaald naar Nederland zich helemaal thuis voelden in Nederland en het land van herkomst waren vergeten. Integendeel, zij misten wel degelijk hun vrienden, overige familieleden en hun land. Door omstandigheden waren zij echter genoodzaakt om in Nederland te blijven werken.

Deze mannen hadden namelijk gezinnen waar zij verantwoordelijk voor waren. Zij moesten het brood op de plank brengen en dit kon alleen in Nederland aangezien zij hier werk hadden en de economieën van Turkije en Marokko er niet op vooruit waren gegaan. De mannen hadden dus hun vrouwen en kinderen naar Nederland over laten komen. De mannen gingen door met werken en de vrouwen zorgden voor het huishouden en de kinderen. Een Marokkaanse oudere vrouw van een geïnterviewd echtpaar (respondenten 15 en 16) zegt hierover het volgende:

“Ik spreek nog steeds geen Nederlands. Ik was alleen bezig met het huishouden en de opvoeding van de kinderen, waardoor ik nooit de kans heb gehad om de taal te leren.”

Op mijn vraag waarom ze nu geen cursus gingen volgen, antwoordden zij en haar man dat ze nu te oud zijn om nog een taal te leren en hiervoor hebben ze er nooit aan gedacht. De vrouw voegt hier nog aan toe dat ze erg blij is dat ze nu in ieder geval haar kinderen heeft die mee

kunnen om te vertalen. Haar dochter die bij haar in de buurt woont, gaat altijd mee naar al haar afspraken. De kinderen van bovengenoemd echtpaar zijn allemaal getrouwd en het huis uit. Toch zijn zij nog steeds degenen die altijd met hun ouders meegaan, naar bijvoorbeeld de dokter, om te vertalen. Hieruit blijkt ook de sterke familierelatie. De moeder is blij met de hulp van haar dochter en de andere kinderen. De kinderen van het echtpaar wonen allemaal ook in de buurt. Dit geldt voor meer respondenten van Turkse en Marokkaanse afkomst. De familie blijft bij elkaar in de buurt wonen, voor de gezelligheid maar ook voor de hulp. Zo kunnen de moeders (eerste-generatie) op de kinderen van de anderhalve en tweede generatie passen. De eerste-generatie geeft ook dikwijls aan geen behoefte te hebben aan contacten met andere burens of buurtbewoners.

De vrouwen van de eerste generatie hebben, omdat zij de Nederlandse taal niet spreken en omdat ze niemand anders kennen vooral contact met de eigen familie die ook in Nederland woont en met kennissen die ze in het land van herkomst hebben leren kennen. Verder hebben zij contact met de burens en andere mensen uit de eigen etnische kring, omdat ze dezelfde cultuur hebben en in dezelfde situatie verkeren. Hierdoor begrijpen zij elkaar erg goed. Doordat deze Marokkaanse en Turkse vrouwen alleen maar in dezelfde kring blijven, zijn hun contacten dus ook niet uitgebreid. Dit geldt ook voor de mannen, toen in de jaren '80 hun werkplaatsen verdwenen, kwamen velen van hen in de WAO terecht. Veel van deze mannen kwamen thuis te zitten, omdat zij de Nederlandse taal niet goed beheersten en geen opleiding hadden genoten waardoor zij geen baan konden krijgen in de postindustriële samenleving waar de dienstensector op gang kwam.

Volgens Granovetters netwerkbenadering zijn juist contacten met mensen waarmee men geen sterke band heeft, zoals kennissen en werkcontacten (weak ties) belangrijk voor het vinden van een baan. Deze contacten zijn geschikt om bruggen te slaan over sociale scheidlijnen heen; ze zouden de verspreiding van informatie over banen vergemakkelijken. Dus eerst sociaal-cultureel integreren voordat je ook sociaal-economisch kunt integreren.

Uit de interviews met de eerstegeneratie Turkse en Marokkaanse respondenten blijkt dat zij nauwelijks sociaal-cultureel geïntegreerd zijn. Zij hebben voornamelijk mono-etnische contacten en waren en zijn nog steeds sterk georiënteerd op de cultuur van het land van

herkomst. Een aantal Marokkaanse mannen heeft ook aangegeven in Nederland te wonen, omdat de kinderen hier op school zitten en er hier goede sociale voorzieningen zijn. Hun hart ligt echter in Marokko.

Een van deze mannen, respondent 29, vertelde dat hij eigenlijk alleen maar contact heeft met Marokkaanse mannen. Hij gaat naar een Marokkaanse moskee, koopt zijn vlees bij een Marokkaanse slagerij, zijn vrienden zijn allen Marokkaans en hij gaat alleen op vakantie naar Marokko. De andere mannen knikten hierop bevestigend. Van andere culturen wisten de mannen weinig en zij hebben ook niet de behoefte om meer te weten te komen van andere culturen.

Veel van de respondenten gaven aan dat zij de Nederlandse taal niet voldoende beheersten om contacten aan te gaan met autochtone Nederlanders, maar ook gaven zij aan deze contacten niet nodig te hebben en genoeg te hebben aan de contacten met de mensen uit de eigen etnische kring, omdat alleen zij elkaar begrijpen.

Een Turkse respondent, respondent 86, vertelde dat hij graag terug wil naar Turkije, maar dat zijn gezin niet wil. Daarnaast vindt hij dat hij momenteel ook niet terug kan om economische redenen. Hij wil terug naar Turkije, omdat hij zich daar veel beter voelt. Hij is daar nooit ziek en het is daar volgens hem altijd gezellig.

Bovengenoemde respondenten zijn zowel structureel als sociaal-cultureel niet geïntegreerd. Dit impliceert een verband tussen beiden. Om dit verband te onderzoeken zal ik mij nu richten op twee respondenten, 69 en 83, die beiden nog niet zo lang in Nederland wonen. Zij zijn in het kader van huwelijksvorming naar Nederland verhuisd. Respondent 83 is structureel wel geïntegreerd en respondent 69 niet.

Respondent 83, is een Marokkaanse man die met een Marokkaanse dame van de tweede generatie is getrouwd, respondent 84, en hierdoor naar Nederland is gekomen. In Marokko was deze man brandweerman, maar nu werkt hij als productiemedewerker. Hij wil echter, zodra hij zijn inburgeringscursus heeft voltooid, weer als brandweerman aan de slag. Deze man beheerst de Nederlandse taal nog niet en heeft ook geen contact met personen met een

andere etnische achtergrond dan de Marokkaanse. Hij is sociaal-cultureel dus niet geïntegreerd.

Respondent 69, is een Turkse vrouw, die in Turkije een Havo-opleiding heeft voltooid. Daarna is zij op achttienjarige leeftijd getrouwd met een Turkse man, die in Nederland woonde. Bij aankomst in Nederland heeft zij eerst bij haar schoonouders ingewoond en haar schoonmoeder geholpen met het huishouden. Ze heeft toen twee maanden een Nederlandse taal cursus gevolgd, maar daarna is ze ermee gestopt, omdat ze zwanger werd. De jaren die hierop volgden heeft zij voornamelijk gewijd aan het opvoeden van haar dochter. Ze volgt nu weer een Nederlandse taalles, omdat ze het Nederlands nog steeds niet beheerst. Ze heeft aangegeven graag bij een bank te willen werken, maar omdat ze de taal niet spreekt en geen specifieke opleiding heeft gevolgd kan ze hier dus geen baan vinden. In Turkije zou ze, volgens haar zeggen, wel bij een bank kunnen werken, maar ze kan nu eenmaal niet terug, want alles is hier beter geregeld en haar man is ook een echt familiemans. Hij woont nog steeds bij zijn ouders in de buurt en heeft regelmatig contact met hen. Deze vrouw heeft verder ook geen contact met niet-Turken, ook niet met burens met een andere etnische achtergrond. Ze heeft alleen contact met haar Turkse buurvrouwen. Zij zegt hierover het volgende:

“Taal- en cultuurverschillen, dus het kan niet. In Turkije heb je veel beter contact met je burens omdat je ze kent en ze spreken dezelfde taal. Daarnaast zijn er geen cultuurverschillen.”

We kunnen hier een aantal dingen opmerken. Vrouwelijke huwelijksmigranten werken bij aankomst in Nederland niet altijd. De mannen bijna altijd wel. Dit komt, omdat de vrouw meestal voor de opvoeding van de kinderen moet zorg dragen. Wanneer een vrouw in Nederland aankomt, dan probeert ze soms wel een taal cursus te volgen, zoals respondent 69. Zodra zij echter zwanger wordt, blijft zij thuis om voor de kinderen te zorgen. Echter zowel respondent 83 als 69 hebben uitsluitend mono-etnische contacten. Dit betekent dat sociaal-culturele integratie niet altijd voorafgaat aan structurele integratie.

Een andere respondent, respondent 25, is een Marokkaanse vrouw die in België is opgegroeid en op zeventienjarige leeftijd met een Marokkaanse man die in Nederland woont is gehuwd.

Bij aankomst in Nederland is deze vrouw ook met haar opleiding gestopt. Haar man zorgt voor het inkomen en zij zorgt voor het huishouden en de kinderen. We zien bij deze respondenten een traditionele rolverhouding.

Kortom eerstegeneratie Turken en Marokkanen zijn vaak zowel structureel als sociaal-cultureel niet geïntegreerd. Ze beheersen de Nederlandse taal vaak onvoldoende om met autochtonen en andere allochtonen te kunnen communiceren. Ook geven zij aan geen behoefte te hebben aan interetnisch contact. Opvallend is dat de eerste generatie mannen die in het kader van gezinsvorming naar Nederland zijn gekomen structureel geïntegreerd zijn, maar de vrouwen niet. Vaak is bij deze mensen nog sprake van een traditionele rolverhouding.

Hoe zit het nu met de eerste generatie Surinamers? Interessant is nu om te weten in hoeverre de sociaal-economische positie en de sociale contacten/netwerken van deze groep afwijken van die van de eerstegeneratie Turken en Marokkanen. De Surinaamse Hindoestanen spreken de Nederlandse taal meestal veel beter en ook hebben zij vaker een hoger opleidingsniveau genoten in het land van herkomst. Het opleidingsniveau is een indicator voor de SES. Een beter opleidingsniveau, betekent dus een betere baan en betere SES. Als het klopt dat sociaal-culturele integratie voorafgaat aan structurele integratie dan zal de SES van de Hindoestanen dus hoger zijn en zullen zij ook vaker multi-etnische contacten hebben.

Kijken we naar de sociale contacten van eerste generatie Hindoestanen, dan zien we dat ook de Hindoestanen voornamelijk met Hindoestanen omgaan. Dus ook hier weer “soort zoekt soort”. Er zijn een aantal Hindoestanen die multi-etnische contacten hebben en georiënteerd zijn op de Nederlandse samenleving. De respondenten met nummer 55 en 56 zijn hier goede voorbeelden van. Respondent 55 is de moeder van respondent 56. Het is natuurlijk interessant om te weten waar het aan ligt dat de een wel en de ander geen multi-etnische contacten heeft.

Tijdens de interviews is gebleken dat sommige allochtonen toenadering zoeken tot de autochtonen, maar dat de autochtonen hier niet op ingaan. Zo had respondent 56 ook zoiets meegemaakt. Deze Hindoestaanse mevrouw heeft heel veel contacten met burens en

buurtgenoten en zij wil iedereen een kans geven. Zo probeerde zij een keer contact te zoeken met een Nederlandse vrouw. Deze Nederlandse vrouw vertelde haar dat ze in Nederland was, het land van deze mevrouw, en dat de Hollandse vrouw dus mocht bepalen hoe anderen, buitenlanders, hier moeten leven. Deze Hindoestaanse vrouw reageerde hier kalm op en gaf aan dat ook zij een Nederlandse burger was en dat de Nederlandse vrouw maar aan haar moest wennen, want zij zou in Nederland blijven. De Hindoestaanse vrouw bleef deze vrouw groeten en langzaam aan heeft zij waardering gekregen van deze Nederlandse vrouw.

Deze Hindoestaanse vrouw heeft het dus op deze manier opgelost. Het is natuurlijk ook mogelijk dat andere Hindoestanen en allochtonen niet op deze manier kunnen of willen reageren. Het is ook mogelijk dat mensen geen moeite willen doen om gerespecteerd te worden. Zij zien namelijk Nederland ook als hun land en vinden dat zij dezelfde rechten en plichten hebben als de autochtone Nederlanders.

Het ligt natuurlijk ook aan de opvattingen die een persoon heeft. Deze Hindoestaanse vrouw vindt dat je respect voor iedereen moet hebben en dat in principe alles mag, zolang je maar wel rekening houdt met anderen. Zij geeft aan dat ze Rooms-katholiek is opgevoed en daarna is bekeerd tot een Hindoe. Het Hindoeïsme leidt haar door haar leven. Dankzij haar geloof respecteert zij iedereen. Zij vindt dat Turken en Marokkanen tegenwoordig streven naar macht, succes en geld. Dit gold volgens haar een aantal jaren geleden ook voor de Hindoestanen, maar denkt dat dit tegenwoordig niet meer het geval is.

Deze Hindoestaanse vrouw heeft aangegeven erg open te staan voor andere culturen. Zij wil ook graag van andere culturen leren. Zij is een alleenstaande moeder van twee tienerdochters. Deze mevrouw werkt al jaren niet meer, omdat ze ziek is en nu dus een WAO heeft. Hiervoor heeft zij als naaister gewerkt en als assistent-secretaresse. Van het laatste heeft zij ook een diploma. Echter als peuterleidster werken, dit doet ze nu als vrijwilliger, vindt ze het leukst om te doen.

Deze vrouw en haar oudste dochter gaan liever niet met Hindoestanen om, omdat ze te veel roddelen. Haar dochter gaat wel met allochtonen om, maar niet met Hindoestanen. Zij heeft een Turkse vriend en haar beste vriendin komt uit Rwanda. Haar dochter komt op school in contact met niet-Hindoestanen. Haar moeder heeft voornamelijk contact met burens en buurtgenoten die ze via het clubhuis waar zij als vrijwilligster werkt heeft leren kennen.

Respondent 55 is dus sociaal-cultureel geïntegreerd. Zij heeft contact met personen met verschillende etnische achtergronden en is georiënteerd op de Nederlandse samenleving. Deze vrouw heeft echter geen baan. Zij is dus structureel niet geïntegreerd. Ook hier zien we weer dat sociaal-culturele integratie niet hoofdzakelijk leidt tot structurele integratie.

Respondent 59 heeft ook een multi-etnisch netwerk. De contacten van deze man verschillen echter wel met die van de bovenstaande mevrouw. Deze man heeft namelijk uitsluitend interetnische contacten op zijn werk. Buiten zijn werk heeft hij geen contact met niet-Hindoestanen. Hij vertelde ook dat hij hier geen behoefte aan heeft. Een reden die hij hiervoor geeft is dat hij nauwelijks tijd heeft voor zijn gezin en andere familieleden. Deze man en zijn vrouw zijn ook erg georiënteerd op sociale stijging. Deze man werkt in een fabriek en doet net als zijn vrouw in de avonduren ook schoonmaakwerk. Hier is hij echter mee gestopt, omdat er weinig toezicht was op de kinderen. Nu kan hij controleren of ze hun huiswerk wel op tijd af hebben. Zijn vrouw is inmiddels bezig met een cursus “verzorging in een bejaardentehuis”. Kortom ze zijn dus erg druk om hogerop te komen. Deze man is een voorbeeld waarvoor geldt dat structurele integratie juist voorafgaat aan sociaal-culturele integratie. Immers hij heeft interetnische contacten op de werkvloer en niet in zijn vrije tijd.

Respondent 82 is een Hindoestaande meneer die ook graag hogerop had willen komen. Hij zegt hierover het volgende:

“Ik heb jaren zo hard gewerkt in een inpakfabriek. Ik kreeg stukloon, dus ik kon mijn eigen salaris bepalen. Ik zorgde dat ik veel verdiende, omdat ik seizoenarbeid deed. Ik wilde met dat geld zorgen dat ik ook mijn studie zou kunnen betalen. Nou ben ik 48 jaar en zit ik thuis, ik heb mijn hbo studie vier jaar geleden afgerond. Voordat ik aan mijn scriptie begon, kreeg ik dat hartinfarct. Ik heb mijn studie dan wel later afgemaakt, maar ik ben nu volledig arbeidsongeschikt. Ik krijg een uitkering die gebaseerd is op het minimumloon gezien mijn laatste werk. Ik heb huursubsidie, want ik zou de huur van deze woning (340 euro), niet kunnen betalen. Dan ben ik ook nog gescheiden tijdens mijn studie in 1997. Ja, ik heb wel pech gehad”.

Het is duidelijk dat mensen die alleen maar thuis zitten en verder weinig sociale contacten hebben, zoals respondent 48. Deze vrouw heeft wel contact met haar niet Hindoestaanse burens, maar dit geldt niet voor respondent 71. Deze man is ook al wat ouder en woont ook alleen, maar hij heeft eigenlijk weinig contact met andere mensen. Die paar mensen met wie hij nog wel contact heeft, zijn van Hindoestaanse komaf. Deze man heeft in Suriname op school gezeten en daar ook gewerkt als kleermaker, maar dat doet hij allang niet meer, omdat hij ziek is. Deze man vindt het vooral belangrijk dat je anderen niet stoort. Hij hoeft niet zo nodig contact te hebben met zijn burens en hij denkt dat als hij maar rustig is, hij ook geen problemen zal krijgen.

Deze Hindoestaanse respondenten, 48 en 71, die wat ouder zijn en verder ook geen opgroeiende kinderen thuis hebben, hebben minder de behoefte om buitenshuis contacten aan te gaan. Die respondenten die nog wel opgroeiende kinderen hebben, zijn buitenshuis meestal wel actief. Of ze werken, of ze doen vrijwilligerswerk. Daarnaast kunnen zij natuurlijk via de school of vrienden van hun kinderen in aanraking komen met personen met een andere etnische afkomst.

Kortom Hindoestanen van de eerste generatie hebben vaak mono-etnische contacten. Zij zijn wel gericht op sociaal-economische vooruitgang. Zo zijn er respondenten die aangeven extra cursussen te volgen of meer banen hebben om meer geld te verdienen.

Vergelijken we nu de sociaal-culturele en structurele integratie van aan de ene kant de Marokkaanse en Turkse respondenten en aan de andere kant de Surinaamse respondenten dan kunnen we geen eenduidige verklaring geven, wat betreft de relatie tussen sociaal-culturele integratie en structurele integratie.

De eerstegeneratie Turken en Marokkanen hebben een lage sociaal-economische status en weinig interetnische contacten. Slechts één Turkse respondent van de eerste generatie is sociaal-cultureel geïntegreerd. Zij hebben in het land van herkomst nauwelijks op school gezeten en in Nederland hebben zij ook geen opleiding genoten. Daarnaast spreken zij de Nederlandse taal niet goed en komen zij weinig in aanraking met autochtonen. Hierdoor hebben zij hun positie niet kunnen verbeteren. Hindoestanen van de eerstegeneratie hebben niet vaker een betere SES en multi-etnische contacten. Wel spreken zij de Nederlandse taal

veel beter en zijn zij vaak bezig om hogerop te komen door het volgen van cursussen of een extra bijbaan.

Bij de eerste generatie zijn er dus respondenten te vinden die structureel geïntegreerd zijn en sociaal-cultureel niet en visa versa. Hieruit kunnen we concluderen dat structurele integratie niet altijd samengaat met sociaal-culturele integratie.

5.2.2 Integratie van de anderhalve generatie

In deze paragraaf zal ik mij concentreren op de Turkse en Marokkaanse respondenten, aangezien er in het gehele respondentenbestand slechts één Surinamer is van de anderhalve generatie. Bovendien is deze structureel niet geïntegreerd.

Uit tabel 5.1 blijkt dat de sociaal-economische positie van de anderhalve generatie beter is vergeleken met die van de eerste generatie. De respondenten hebben een hoger opleidingsniveau dan de eerste generatie. Daarnaast werken zij veel vaker, vijf van de zeven respondenten van de anderhalve generatie hebben een baan. Deze respondenten hebben een betere sociaal-economische positie, dankzij het volgen van onderwijs in Nederland. Kijken we naar de sociale contacten, dan zijn deze in bijna alle gevallen mono-etnisch. Terwijl je zou verwachten dat deze vaker multi-etnisch zouden zijn.

Respondent 5 over haar moeder respondent 7:

“Mijn moeder heeft eerst de Mavo gedaan toen is ze getrouwd, ze heeft mij toen gekregen, ze heeft toen nog mbo gedaan, daarna is ze naar de hbo gegaan en tijdens de zwangerschap is ze afgestudeerd.”

Deze vrouw is op twaalfjarige leeftijd naar Nederland gekomen en haar man, respondent 6, op zijn veertiende. Haar man heeft in Nederland de lts gedaan en is daarna gaan werken in de kassen en getrouwd. Vervolgens heeft hij nog heel lang in een garage gewerkt, om zijn vrouw te laten studeren. Hij heeft toen voor hun dochter gezorgd. Dit echtpaar heeft dit van tevoren zo afgesproken. Dit kom je bij deze generatie niet zo vaak tegen.

Opvallend is dat de respondenten van de anderhalve generatie niet vaker interetnische contacten hebben dan de eerste generatie. Redenen die respondenten hiervoor opgaven, waren tijdsgebrek. Ook hebben ze genoeg aan contacten die zij met familie en kennissen hebben. Ondanks het feit dat zij vaker werken dan de eerste generatie en dus ook vaker in contact komen met autochtonen hebben ook zij vaak geen multi-etnische contacten. We hebben in de vorige paragraaf gezien dat de eerste generatie mono-etnische netwerken heeft. Dit heb ik als volgt verklaard; eerste- generatie heeft een lage opleidingsniveau en spreekt de Nederlandse taal nauwelijks. De anderhalve generatie heeft een betere opleidingsniveau en zij spreekt de Nederlandse taal ook. Dus we mogen ons terecht afvragen waarom zij niet vaker multi-etnische contacten hebben. Aan de hand van een aantal verhalen van respondenten zal ik dit proberen te verklaren.

Respondent 2 is een jongeman van 30 jaar die nog steeds bij zijn ouders woont. Hij werkt als gewassen specialist en heeft weinig vrienden. De vrienden die hij heeft zijn wel allemaal Marokkaans. Verder heeft hij contact met familieleden die niet-Marokkaans zijn. Zijn broers zijn namelijk getrouwd met Nederlandse vrouwen. Verder spreekt hij af en toe zijn Nederlandse burens, maar hij heeft verder geen behoefte aan interetnische contacten.

Veel Turken en Marokkanen van de anderhalve generatie hebben aangeven dat zij het idee hebben dat autochtonen niet met hen in contact willen komen. Daarnaast wonen zij vaak dicht bij de familie in de buurt en gaan zij veel liever op bezoek bij hun ouders dan bij vrienden. Het is dus niet zo dat de anderhalve generatie veel vrienden hebben van de eigen etnische groep, maar ze hebben vaak contact met de eigen familie en deze heeft dezelfde etnische achtergrond. De anderhalve generatie heeft meestal een baan en dus weinig vrije tijd. De vrije tijd die zij dan hebben, brengen zij liever door met hun familie.

Kortom de anderhalve generatie is vaker structureel geïntegreerd dan de eerste generatie. Echter als we kijken naar de sociaal-culturele integratie dan zien we ook bij hen dat zij vaker en liever contact hebben met personen uit de eigen etnische kring. Het verschil is wel dat zij vaker contact hebben met familieleden die dezelfde etnische achtergrond hebben. Terwijl de eerste generatie juist ook vaak contact had met kennissen uit de eigen etnische kring.

5.2.3 Integratie van de tweede-generatie

De eerste en anderhalve generatie heeft dus nauwelijks multi-etnische contacten. Maar hoe zit het met de netwerken van de tweede generatie. Op basis van de generatie-fase theorieën, die ik in hoofdstuk 3 heb besproken, zou je verwachten dat de tweede generatie vaak marginaliseert. De eerste generatie neemt volgens Park slechts die gedragspatronen over om te kunnen overleven, terwijl de tweede generatie vaak marginaliseert, omdat zij met twee culturen opgroeien. De eerste generatie dacht inderdaad alleen aan overleven en een betere toekomst voor de kinderen bouwen. Maar is er vaak sprake van marginalisering bij de tweede generatie? Tijdens de interviews met de respondenten is hier niets van gebleken.

Een beter opleidingsniveau en beheersing van de Nederlandse taal zou samen moeten gaan met multi-etnische netwerken. Dit volgens de theorieën die ik in hoofdstuk 3 heb besproken. De leden van de tweede generatie zijn in Nederland geboren of als klein kind naar Nederland gekomen. Op school en in de buurt waar zij wonen, komen zij dus in aanraking met kinderen die niet tot de eigen etnische groep behoren. Ook zou je verwachten dat zij werken en dus ook vaker op de werkvloer met personen in contact komen die een andere etnische achtergrond hebben. Daarnaast verwacht je dat zij betere functies en een hoger opleidingsniveau hebben dan de eerste en anderhalve generatie. Dit geldt natuurlijk voor het deel van de tweede generatie dat al wat ouder is en de opleiding heeft afgerond. Uiteraard is er nog een deel van de tweede generatie dat nog naar school gaat.

Over het algemeen kunnen we constateren dat bij de tweede generatie de sociale contacten uitgebreider zijn dan die van de eerste en anderhalve generatie. Dit komt doordat zij een groot deel of hun gehele schoolloopbaan in Nederland hebben doorlopen en dus vanzelfsprekend contact hebben (gehad) met autochtone Nederlanders en met mensen met een andere etnische afkomst. Een Marokkaanse respondente van de tweede generatie die op het HBO zit geeft aan ook vriendinnen te hebben met een andere etnische achtergrond. Zo heeft zij Surinaamse, Nederlandse en Turkse vriendinnen. Ook een Turkse respondente van de tweede generatie geeft aan schoolvriendinnen te hebben van Pakistaanse, Marokkaanse en Nederlandse komaf. De tweede generatie spreekt de Nederlandse taal goed en heeft meer interetnische contacten. Hierdoor kunnen zij ook profijt hebben van de contacten met bijvoorbeeld autochtone

Nederlanders. Eén van de respondenten is een Turks meisje van 19 jaar, die onlangs haar havo-diploma heeft gehaald en één jaar een SPH opleiding wil volgen op het HBO. Daarna wil ze psychologie gaan studeren aan de universiteit van Leiden. Zij vertelde dat ze veel contact heeft met haar Nederlandse buurvrouw, die haar ook huiswerkbegeleiding heeft gegeven. Zij zegt dat deze Nederlandse buurvrouw haar heeft geholpen om haar havo-diploma te halen. Echter niet alleen de huiswerkbegeleiding heeft hiertoe bijgedragen, maar vooral ook de steun van deze vrouw. Zij heeft haar namelijk altijd op het hart gedrukt om verder te studeren. Als zij geen contact en hulp zou hebben gehad van deze Nederlandse vrouw zou zij haar opleiding misschien niet zo snel afgerond hebben. Zij vertelde dat de Turkse meiden (nichten, vriendinnen en kennissen) in haar omgeving hun opleiding niet afmaken en meestal op jonge leeftijd trouwen. Als zij alleen met dezen contact zou hebben gehad, dan zou zij misschien ook getrouwd zijn en haar opleiding niet hebben afgerond. De ouders zeggen:

‘Zij moeten niet net als wij in de tuinbouw gaan werken. Zij hebben betere kansen.’

De tweede generatie Turken en Marokkanen hebben dus vaker multi-etnische contacten. Zij zitten op school of hebben een baan. Op school en hun werk hebben zij uiteraard contact met mensen uit een andere etnische groep. Echter slechts in enkele gevallen leidt dit ook tot echte vriendschappen. Meestal blijven deze contacten oppervlakkig en vinden zij ook alleen plaats op school of op het werk. De meeste mensen hebben namelijk liever contact met mensen uit de eigen etnische groep. Dit geldt ook voor de autochtone Nederlanders, Surinamers, Antillianen etc. Een Marokkaanse respondent van 21 jaar zei hierover het volgende:

‘Ik heb voornamelijk contact met Marokkaanse meiden, dit komt omdat wij elkaar begrijpen en niet tig keer hetzelfde hoeven uit te leggen. We hebben dezelfde cultuur.’

Deze respondent is in Nederland opgegroeid maar identificeert zichzelf toch meer met de Marokkaanse cultuur.

Een Turkse respondent die ook in Nederland is opgegroeid, maar zich in mindere mate met de Turkse cultuur identificeert heeft ook vaker contact met Turken. Deze Turkse man is getrouwd met een Turkse vrouw die hij in Turkije heeft ontmoet. Hij wil zijn kinderen meer een Nederlandse opvoeding geven. Toch heeft hij zelf maar in beperkte mate contact met Nederlanders. Hij heeft contact met Nederlandse collega's en groet sommige autochtone

buren, maar verder heeft hij alleen contact met Turken, omdat Nederlanders volgens hem koude mensen zijn. Ook zijn vrouw deelt deze mening. De Nederlanders zijn volgens hen afstandelijk en staan niet open voor mensen met een andere etnische achtergrond.

Een autochtone respondent hierover:

“ Als de burens een feest hebben, nodigen zij mij vaak ook uit. ... . Ik bedank altijd vriendelijk, maar zeg dat ik niet zal komen.”

Hiervoor keken we naar de structurele integratie en sociaal-culturele integratie van de respondenten van de anderhalve generatie. We hebben gezien dat zij die een wat hogere SES hebben, niet vaker interetnische contacten hebben.

Kijken we naar de tweede-generatie dan zie we wel een verschil. Zij zijn zowel structureel als sociaal-cultureel beter geïntegreerd. Dit komt doordat zij op hun werk of school contact hebben, maar ook staan zij er meer voor open. Zij die gestudeerd hebben en een hogere functie bekleden zijn vaker geïnteresseerd in mensen met een andere etnische achtergrond. De Marokkaanse respondent die ik hierboven heb geciteerd volgt een mbo-opleiding. Haar zus die op het HBO zit heeft meer interetnische contacten. Zij heeft vriendinnen met een Turkse of Surinaamse achtergrond. Dit komt deels ook, omdat er op het HBO en de Universiteit relatief minder Turken en Marokkanen zitten dan op het mbo.

Het is duidelijk dat de sociaal-economische positie van Turken en Marokkanen verbetert. De sociale contacten zijn ook vaker van multi-etnische aard. Steeds meer Marokkanen en Turken geven aan ook contact te hebben met autochtonen en andere allochtonen. Toch zijn er ook veel die aangeven liever contact te hebben met personen uit de eigen etnische kring, omdat zij deze dezelfde cultuur, normen en waarden, hebben. Toch kunnen we zeggen dat zij vaker contact zoeken met autochtonen om bijvoorbeeld te ontsnappen aan de sociale controle binnen de eigen etnische kring.

De conclusies die hieruit getrokken kunnen worden zijn dat soms multi-etnische netwerken en sociaal-culturele integratie beter zijn voor de structurele integratie. Die Turkse jonge dame heeft naar eigen zeggen haar diploma gehaald, door hulp van haar Nederlandse buurvrouw.

Zij is dus sociaal-cultureel geïntegreerd. Een beter opleidingsniveau kan ervoor zorgen dat zij later een betere baan zal krijgen en dus structureel ook zal integreren.

Het is echter ook duidelijk dat sociaal-culturele integratie niet altijd samen gaat met structurele integratie. We hebben respondenten gesproken die wel structureel geïntegreerd zijn maar sociaal-cultureel niet en visa versa.

Verder heb ik respondenten besproken die structureel geïntegreerd zijn, maar nooit multi-etnische netwerken hebben gehad. Tijdens de interviews is naar voren gekomen dat sommigen dus structureel wel geïntegreerd zijn, maar sociaal-cultureel niet.

5.3 Vereist structurele integratie sociaal-culturele integratie?

Kijk ik naar de totale respondentengroep van de allochtonen, dan zie ik dat het merendeel van de respondenten gemeten aan het criterium al dan niet werk hebben begin 20ste eeuw, geen werk heeft en dus niet structureel geïntegreerd is. Kijken we wat preciezer, dan zien we dat de eerste generatie meestal geen werk heeft, zeker de vrouwen niet. Zij zijn vaak ook niet sociaal-cultureel geïntegreerd.

Dan is er de anderhalve generatie. Van de anderhalve generatie zijn wel de mannen veelal structureel geïntegreerd. Zij die niet structureel zijn geïntegreerd zijn vaak ook niet sociaal-cultureel geïntegreerd. Dit geldt ook voor de vrouwen.

De leden van de tweede generatie zijn structureel, maar ook sociaal-cultureel vaak goed geïntegreerd. In tabel 5.1 zijn weliswaar weinig respondenten van de tweede generatie, maar een aantal van de respondenten volgt nog een opleiding.

Integratie is een langdurig proces, dat het beste te beschrijven is door panelonderzoek. Dit heb ik helaas niet kunnen doen, maar tijdens de gesprekken met de respondenten is wel duidelijk geworden hoe hun integratieproces verloopt. Hieruit is gebleken dat sociaal-culturele integratie geen noodzakelijke voorwaarde is voor structurele integratie. Sommige autochtone respondenten vinden echter dat aanpassen wel vereist is om iets te kunnen bereiken.

Een autochtone respondent hierover:

“ Ik heb respect voor andere culturen, maar ik vind wel dat mensen uit andere culturen zich moeten aanpassen aan onze (Nederlandse cultuur). ... . Ook het dragen

van de hoofddoek snap ik niet. Als je iets wilt bereiken in Nederland moet je je aanpassen (dus je hoofddoek afdoen)."

Het integratieproces van de respondenten is niet eenvoudig te verklaren aan de hand van één type integratietheorie. In alle theorieën vinden we iets terug dat van toepassing is op de integratie van deze respondenten. Wel kunnen we vaststellen dat alle respondenten in tabel 5.1 structureel geïntegreerd zijn, ondanks het feit dat sommigen sociaal-cultureel (nog) niet geïntegreerd zijn. We moeten echter niet vergeten dat het integratieproces nog niet haar eindpunt heeft bereikt. Het proces is nog maar net begonnen.

5.4 Samenvatting en conclusies

In dit analysehoofdstuk zijn de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. Ik heb allereerst de respondenten geselecteerd die structureel geïntegreerd zijn. Dit zijn de respondenten met een baan. Daarna heb ik de sociaal-culturele integratie bepaald aan de hand van hun sociale contacten, hun waardering voor interetnisch contact en hun culturele oriëntatie. Deze respondenten zijn opgenomen in tabel 5.1.

Om een antwoord te kunnen geven op de vragen uit de probleemstelling heb ik de respondenten die structureel zijn geïntegreerd, vergeleken naar de mate van sociaal-culturele integratie, omdat een aantal van hen niet sociaal-cultureel geïntegreerd is, is de conclusie dat sociaal-culturele integratie *niet altijd samengaat met* structurele integratie. Overigens is uit het interviewmateriaal duidelijk geworden dat personen soms eerst structureel integreren en dan pas sociaal-cultureel. Dus eerst een baan hebben en dan pas multi-etnische netwerken opbouwen. Kortom sociaal-culturele integratie is *geen vereiste* voor structurele integratie. Wel moet rekening worden gehouden met het feit dat het integratieproces nog lang niet zijn eindpunt heeft bereikt.

In het slothoofdstuk kom ik terug op deze bevindingen. Daarnaast zal ik suggesties doen voor vervolgonderzoek.

Hoofdstuk 6: Samenvatting, conclusies en aanbevelingen

6.1 Inleiding

In de periode dat dit afstudeeronderzoek plaatsvond, was de sociaal-culturele integratie van allochtonen veelvuldig onderwerp van het politieke en het publieke debat. De structurele integratie was in de periode daaraan voorafgaand een discussiepunt binnen de politiek. Met dit onderzoek heb ik geprobeerd het verband tussen deze twee dimensies van integratie te behandelen. In dit hoofdstuk zal ik een samenvatting geven van de belangrijkste informatie uit de eerste vijf hoofdstukken van deze scriptie. De vier deelvragen uit de probleemstelling zal ik hierbij als leidraad gebruiken. Tot slot zal ik de scriptie afsluiten met een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

6.2 Samenvatting en conclusies

In het politieke en publieke debat is de aandacht verschoven van de structurele integratie van allochtonen naar hun sociaal-culturele integratie. Het idee is dat zodra migranten sociaal-cultureel geïntegreerd zijn, dit zal leiden tot structurele integratie. Het leek mij interessant om onderzoek te doen naar de vraag in hoeverre sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde is van structurele integratie. Hierdoor kwam ik op de volgende probleemstelling: “Is sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde voor structurele integratie?”. Deze probleemstelling valt uiteen in vier deelvragen. De eerste deelvraag luidt als volgt:

“In welke mate zijn Turken, Marokkanen en Surinamers structureel geïntegreerd?”

Op basis van beschikbare gegevens heb ik in hoofdstuk 2 de sociaal-economische positie van deze etnische groepen en autochtonen weergegeven. De positie van de autochtonen heb ik ook in mijn scriptie opgenomen, omdat ik de positie van de allochtonen met die van de autochtonen wilde vergelijken. De mate van integratie van allochtonen is op deze manier beter te bepalen. De sociaal-economische positie wordt gemeten aan de hand van de formele participatie van minderheden. Hierbij gaat het om deelname aan instituties als onderwijs,

arbeid en huisvesting. Ik heb mij tot de eerste twee beperkt, omdat de respondenten uit het onderzoek allen woonachtig zijn in concentratiebuurten.

De arbeidsmarktpositie heb ik bepaald aan de hand van de arbeidsmarktparticipatie, het werkloosheidscijfer en het beroepsniveau van de werkzame beroepsbevolking. De conclusie die ik heb getrokken, is dat de arbeidsmarktpositie van allochtonen in de loop der jaren is verbeterd. De arbeidsmarktparticipatie is gestegen en de beroepsniveaus waarop allochtonen werkzaam zijn, zijn ook hoger. Daarnaast is de werkloosheid onder allochtonen sterk gedaald. De Surinamers hebben een betere positie op de arbeidsmarkt dan de Turken en Marokkanen. Ook het gemiddelde opleidingsniveau van allochtonen is gestegen. Dit komt vooral dankzij een beter opleidingsniveau van de tweede-generatie allochtonen.

Hiermee heb ik de mate van structurele integratie van Turken, Surinamers en Marokkanen beschreven.

In hoofdstuk 2 heb ik ook een antwoord gegeven op de tweede deelvraag. Deze luidt als volgt:

“In welke mate zijn Turken, Marokkanen en Surinamers sociaal-cultureel geïntegreerd?”

Op basis van beschikbare gegevens heb ik de sociaal-culturele integratie van dezelfde etnische groepen beschreven. De mate van sociaal-culturele integratie blijkt uit de interetnische contacten, d.i. contacten van allochtonen met autochtonen, de waardering van dit contact (sociale afstand) en de oriëntatie op de waarden en normen in de Nederlandse samenleving (culturele oriëntatie).

De culturele oriëntatie blijkt uit de culturele opvattingen en leefstijlen van personen. Er bestaat geen *“Nederlandse cultuur”*. Het is ook onduidelijk welke leefstijlen hierbij horen. Wel wordt vaak het proces van modernisering gebruikt om in algemene zin de *“Nederlandse cultuur”* te omschrijven. Dit heb ik ook gedaan.

De conclusie op basis van het gepresenteerde materiaal is dat Turken en Marokkanen het minst zijn meegegaan in het proces van ‘modernisering’. Zij zijn dus cultureel het minst geïntegreerd.

Kijken we naar interetnisch contact van Turken, Marokkanen en Surinamers, dan kunnen we hetzelfde concluderen. Ook hier hebben de Turken en Marokkanen het minst contact met autochtonen. Een positieve waardering voor interetnisch contact komt het minst vaak voor bij Turken, terwijl Surinamers nauwelijks bezwaar maken tegen dit contact. De Marokkanen nemen hier een tussenpositie in.

De Turken en Marokkanen zijn dus zowel sociaal-cultureel als structureel minder geïntegreerd dan de Surinamers. Dit impliceert een verband tussen deze twee dimensies van integratie. Om erachter te komen of dit verband er daadwerkelijk is, heb ik de volgende deelvraag geformuleerd:

“Is er samenhang tussen sociaal-culturele integratie en structurele integratie?”

In hoofdstuk 3 heb ik het theoretisch kader geschetst. Hier ben ik ingegaan op klassieke integratietheorieën en theorieën die ingaan op het verband tussen sociaal-culturele integratie en structurele integratie.

Niet alleen in het politieke en publieke debat, maar ook in de literatuur heerst het idee dat sociaal-culturele integratie noodzakelijk is voor structurele integratie. Sommige auteurs, onder wie Veenman, concluderen dat er wel een verband is tussen structurele en sociaal-culturele integratie, maar dat de causale richting van dit verband onduidelijk is.

Mij leek het interessant om iets te zeggen over de causale richting van dit verband, vandaar ook de laatste deelvraag:

“Is sociaal-culturele integratie een noodzakelijke voorwaarde voor structurele integratie?”

Hoofdstuk 3 sluit ik af met een “analysemodel” om deze vraag te beantwoorden.

In hoofdstuk 4 stond de onderzoeksopzet en dataverzameling centraal. Ik heb gekozen voor een kwalitatief onderzoek, waarbij ik gebruik maak van diepte-interviews. Met behulp van interviews kunnen we nagaan in hoeverre sociaal-culturele integratie is vooraf gegaan aan

structurele integratie. De methode die ik gebruik om het interviewmateriaal te analyseren, is de methode van voortdurende vergelijking van Glaser & Strauss.

Het gaat bij kwalitatief onderzoek om theoretische generaliseerbaarheid. Dit betekent dat respondenten geselecteerd worden op bepaalde kenmerken, zodat hun uitspraken inzicht geven in verklaringen.

Verder heb ik in hoofdstuk 4 uiteengezet hoe de respondenten geworven zijn. Ik heb de respondenten geselecteerd uit het ISEO-respondentenbestand. Vandaar dat ik in dit hoofdstuk ben ingegaan op de werkwijze van het ISEO-team om respondenten te werven. Tot slot heb ik de achtergrondkenmerken van de respondenten besproken, zoals etnische herkomst en leeftijd. In totaal zijn er 89 respondenten geïnterviewd, van wie er 23 autochtoon zijn.

In hoofdstuk 5 is de analyse van de resultaten gepresenteerd. Deze resultaten vormden een antwoord op de vierde deelvraag. Allereerst heb ik de allochtone respondenten geselecteerd die structureel wel geïntegreerd zijn, waarbij ik als minimumeis heb gesteld dat iemand een baan moet hebben. Deze respondenten heb ik vergeleken naar sociaal-culturele integratie. Daaruit is gebleken dat sociaal-culturele integratie *geen* noodzakelijke voorwaarde is voor structurele integratie.

Ook heb ik in dit hoofdstuk het integratieproces van de respondenten geprobeerd te duiden aan de hand van de theorieën die ik in hoofdstuk 3 heb behandeld. Er is echter geen enkele theorie die aansluit bij het integratieproces van de allochtonen in Nederland. Daarnaast is het integratieproces van de allochtonen in Nederland nog maar net begonnen. Het eindpunt is dus nog lang niet bereikt.

6.3 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Verschillende vragen waartoe verder onderzoek gewenst zou zijn, zijn tijdens het schrijven van deze scriptie in mij opgekomen. Daarom doe ik tot slot van deze scriptie een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

De eerste betreft het onderscheid tussen mannen en vrouwen. In deze scriptie ben ik hier kort op ingegaan, omdat het in deze scriptie niet van belang was om dit onderscheid te maken. In welke mate is er sprake van structurele en sociaal-culturele integratie en de samenhang tussen deze beide bij mannen en vrouwen? Martens en Veenman (1991) concluderen dat er een verband is bij mannen, maar niet bij vrouwen.

Interessant zou zijn om dit onderzoek ook te verrichten bij de Turkse en Marokkaanse vrouwen versus mannen. In deze scriptie heb ik hieraan geen aandacht besteed. Als ik echter naar het respondentenbestand kijk, dan zie ik een groot verschil tussen de Turkse en Marokkaanse mannen enerzijds en Turkse en Marokkaanse vrouwen anderzijds. De mannen zijn vaker structureel geïntegreerd dan de vrouwen, terwijl zij vrijwel dezelfde mate van sociaal-culturele integratie hebben. Het zou interessant zijn om te onderzoeken of er een verschil is wanneer we kijken naar de samenhang tussen de twee dimensies van integratie bij deze groepen. Hierbij zal dan rekening moeten worden gehouden met importhuwelijken. Vrouwen die naar Nederland zijn gekomen in het kader van gezinsvorming, hebben meestal geen baan en volgen geen opleiding. Wel is hier de laatste jaren een verandering te zien, mede door de komst van de verplichte inburgeringscursussen. De vrouwen zorgen vaak voor het huishouden en de kinderen. Hier heerst dus waarschijnlijk nog de traditionele gedachte dat de man de kostwinner is, want de man heeft meestal wel een baan of volgt een opleiding wanneer hij recent in Nederland is gekomen.

De laatste aanbeveling die ik wil doen betreft een panelonderzoek naar de structurele en sociaal-culturele integratie van allochtonen. Het ISEO-onderzoek was gericht op de sociaal-culturele integratie van allochtonen en in het bijzonder op hun interetnische contacten. Wil je de samenhang tussen de sociaal-culturele integratie en structurele integratie verklaren, dan zul je echter aandacht moeten besteden aan beide dimensies. Om goed zicht te krijgen op dit integratieproces kan het beste gebruik worden gemaakt van een panelonderzoek, omdat je personen dan gedurende een langere tijd volgt.

Literatuurlijst:

- Berry, J. W. (1999), *Intercultural relations in plural societies*, Canadian Psychology, Volume 40, Issue 1, blz. 12-21.
- Blokland-Potters, T. (1998), *Wat stadsbewoners bindt: sociale relaties in een achterstandswijk*, Kok Agora, Kampen.
- Boxman, E.A.W. (1992), *Contacten en carrière, Een empirisch-theoretisch onderzoek naar de relatie tussen sociale netwerken en arbeidsmarktposities*, Thesis Publishers, Houten.
- Dagevos, J., Odé, A. en Pels, T. (1999), *Etnisch-culturele factoren en de maatschappelijke positie van etnische minderheden; een literatuurstudie*, ISEO, Rotterdam.
- Dagevos, J., (2001), *Perspectief op integratie, over de sociaal-culturele en structurele integratie van etnische minderheden in Nederland*, WRR, Den Haag.
- Dominguez Martinez, S., Groeneveld, S. en E. Kruisbergen (2000), *Integratiemonitor 2000*, ISEO, Rotterdam.
- Dominguez Martinez, S., Groeneveld, S. en E. Kruisbergen (2002), *Integratiemonitor 2002*, ISEO, Rotterdam.
- Dors, H.G. (1987), *Vriendschap en sociale relaties in multi-etnisch samengestelde schoolklassen*, Studio AWP, Amsterdam.
- Engbersen, E. en Gabriëls, R. (1995), *Sferen van integratie: naar een gedifferentieerd allochtonenbeleid*, Boom, Amsterdam.
- Gelauff, G.M.M. (2003), *Sociaal kapitaal in de economie*, ESB-dossier Sociaal kapitaal, 88ste jaargang, nr. 4398, blz. D3-D5.
- Gleaser, E.L., Laibson, D. en Sacerdote, B. (2002), *An economic approach to social capital*, The Economic Journal, nr. 112, pp. F437-F458.
- Granovetter, M., (1995) *Getting a job: a study of contacts and careers*, The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Hart, J. de (red.) (2002), *Zekere banden: sociale cohesie, leefbaarheid en veiligheid*, SCP, Den Haag.
- Hartman-Eeken, M.M.J. (1992), *Literatuuronderzoek over integratie*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, 's-Gravenhage.

- Jansen, W. en Wittenboer, G.L.H. van den (1992), *Sociale netwerken en hun invloed*, Boom, Meppel/Amsterdam.
- Jong, de W. (1986), *Inter-etnische verhoudingen in een oude stadswijk*, Eburon, Rotterdam.
- Komter, A.E., Burgers, J. en G. Engbersen (2000), *Het cement van de samenleving: een verkennende studie naar solidariteit en cohesie*, Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Martens, E. P. (1999), *Minderheden in beeld, SPVA-98*, ISEO, Rotterdam.
- Odé, A. (2002), *Ethnic-cultural and socio-economic integration in the Netherlands, A comparative study of Mediterranean and Caribbean minority groups*, Van Gorcum, Assen.
- Putnam, R.D. (2000), *Bowling Alone*, Simon & Schuster, New York.
- Roelandt, Th. en Veenman, J. (1990), *Minderheden in Nederland: Marginalisering en een etnische onderklasse: een literatuurstudie*, ISEO, Rotterdam.
- Snel, E. (2003), *De vermeende kloof tussen culturen. Een sociologisch commentaar op een actueel debat*, Sociologische Gids, pp. 236-258.
- Veenman, J. en Martens, E.P. (1991), *Een lange weg, Molukkers op de arbeidsmarkt 1990*, ISEO, Rotterdam.
- Veenman, J. (red.) (1996), *Keren de kansen? De tweede-generatie allochtonen in Nederland*, Van Gorcum, Assen.
- Veenman, J. (2001), *Molukse jongeren in Nederland, Integratie met de rem erop*, Van Gorcum, Assen.
- Veld, Th. (2003), *Interetnische contacten op portieken en in voetbalclubs. De ervaringen van allochtone en autochtone bewoners uit de Schilderswijk en Bouwlust*, ISEO, Rotterdam.
- Vrooman, J.C. (red.) (2001), *Netwerken en Sociaal Kapitaal*, SISWO/NSV, Amsterdam.
- Wester, F., Smaling, A. en Mulder, L. (2000), *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek*, Coutinho b.v., Bussum.

Bijlage 1

Respondentenlijst:

Respnr.	Relatie respondenten	Afkomst	Leeftijd	Geslacht	Generatie
1		Nederlands	60	M	N.v.t.
2		Marokkaans	30	M	Anderhalf
3		Turks	35	V	Eerste
4	Echtgenoot resp. 5	Turks	25	M	Eerste
5		Turks	20	V	Tweede
6	Vader resp. 5	Turks	40	M	Anderhalf
7	Moeder resp. 5	Turks	40	V	Anderhalf
8		Turks	50	V	Eerste
9	Schoonzoon resp. 8	Turks	40	M	Eerste
10	Dochter resp. 8	Turks	35	V	Tweede
11		Turks	36	M	Eerste
12		Turks	40	V	Eerste
13		Turks	47	M	Eerste
14		Nederlands	44	V	N.v.t.
15	Echtgenote resp. 16	Marokkaans	55	V	Eerste
16		Marokkaans	65	M	Eerste
17		Irakese vluchtelingen	37	V	Eerste
18		Nederlands	18	M	N.v.t.
19	Moeder resp. 18	Nederlands	38	V	N.v.t.
20		Turks	32	V	Eerste
21		Georgische	63	V	Eerste
22		Turks	47	M	Eerste
23		Nederlands	56	M	N.v.t.
24		Bulgaars	60	V	Eerste
25		Marokkaans	29	V	Eerste
26		Nederlands	41	V	N.v.t.
27		Nederlands	40	V	N.v.t.
28		Marokkaans	14	M	Tweede
29		Marokkaans	51	M	Eerste
30		Nederlands	74	V	N.v.t.
31		Ghanees	31	V	Eerste
32		Turks	19	V	Tweede
33		Marokkaans	25	V	Anderhalf
34		Nederlands	50	V	N.v.t.
35		Nederlands	31	V	N.v.t.
36		Turks	32	V	Tweede
37		Marokkaans	31	V	Tweede
38		Nederlands	32	V	N.v.t.
39		Marokkaans	33	M	Anderhalf
40		Nederlands	43	V	N.v.t.
41		Marokkaans	32	M	Anderhalf
42		Nederlands	49	V	N.v.t.
43		Nederlands	17	M	N.v.t.

44		Nederlands	72	V	N.v.t.
45		Nederlands	36	V	N.v.t.
46		Nederlands	57	M	N.v.t.
47		Nederlands	35	M	N.v.t.
48		Hindoestaans/ Pakistaans	50	V	Eerste
49		Nederlands	59	V	N.v.t.
50		Turks	19	V	Tweede
50		Turks	19	V	Tweede
51	Moeder resp. 50	Turks	38	V	Eerste
52	Vader resp. 50	Turks	53	M	Eerste
53	Echtgenote resp. 54	Marokkaans	40	V	Eerste
54		Marokkaans	49	M	Eerste
55		Hindoestaans	45	V	Eerste
56	Dochter resp. 55	Hindoestaans	17	V	N.v.t.
57		Nederlands	54	V	N.v.t.
58		Ghanese	39	V	Eerste
59		Hindoestaans	41	M	Eerste
60		Marokkaanse	23	V	Tweede
61	Moeder resp. 60	Marokkaans	48	V	Eerste
62		Armeens	45	M	Eerste
63		Marokkaans	45	V	Eerste
64		Marokkaans	21	V	Tweede
65	Vader resp. 64	Marokkaans	50	M	Eerste
66		Nederlands/Indisch	57	V	N.v.t.
67		Hidoestaans	40	M	Eerste
68		Turks	15	M	Tweede
69		Turks	28	V	Eerste
70		Turks	40	V	Eerste
71		Hindoestaans	63	M	Eerste
72		Nederlands	70	V	N.v.t.
73		Marokkaans	40	V	Eerste
74	Dochter resp. 73	Marokkaans	20	V	Tweede
75		Nederlands	65	M	N.v.t.
76		Turks	25	V	Tweede
77		Hindoestaans	51	V	Eerste
78		Turks/Koerd	54	M	Eerste
79	Echtgenote resp. 78	Turks/Koerd	49	V	Eerste
80		Turks	21	M	Tweede
81	Moeder resp. 80	Turks	40	V	Eerste
82		Hindoestaans	48	M	Anderhalf
83	Echtgenoot resp. 84	Marokkaans	30	M	Eerste
84		Marokkaans	24	V	Tweede
85		Turks	28	M	Eerste
86		Koerdisch	38	M	Eerste
87	Echtgenote resp. 86	Koerdisch	38	V	Eerste
88		Pakistaans/Indones isch	27	M	Eerste
89		Hindoestaans	40	M	Tweede

Bijlage 2

Interviewleidraad:

Individuele achtergrondkenmerken

- 1) Sekse
- 2) Leeftijd
- 3) Etnische herkomst
- 4) Generatie
- 5) Beheersing Nederlands (subjectieve oordeel van de interviewer)
- 6) Opleidingsniveau
- 7) Beroep
- 8) In geval zonder werk: hoe lang al zonder werk en waarom (zowel respondent als partner)
- 9) Inkomstenbron (werk, bijstand, WAO, etc.)
- 10) Lengte verblijf in Nederland
- 11) Idem (1 t/m 10 voor de partner)
- 12) Aantal jaren woonachtig in de wijk
- 13) Verblijfsduur op portiek
- 14) Aantal kinderen in het gezin en hun leeftijd
- 15) Opleiding die de kinderen volgen/ gevolgd hebben en/ of het werk dat ze doen
- 16) Geloofsovertuiging van de leden van het gezin
- 17) Sociale vaardigheid van de respondent (subjectief oordeel van interviewer)
- 18) Sociale redzaamheid van de respondent (subjectief oordeel van interviewer)
- 19) Lidmaatschap van verenigingen
- 20) Andere leden van huishouden buiten partner en kinderen
- 21) Welke moedertaal beheersen respondent, partner en kinderen?
- 22) Welke taal wordt als thuistaal gehanteerd d.w.z. thuis onderling gesproken?

Buurtcontacten/ burenccontacten

- Aantal buren
- Etniciteit buren
- Oordeel andere culturen/ geloven
- Frequentie van contact
- Manier van contact
- Contact tussen de kinderen
- Contact met ouders van andere kinderen
- Voorzieningen in de buurt

Persoonlijke kring

- Familieleden
- Contact met familie
- Vriendenkring (etnische herkomst)
- Mate contact van allochtonen met autochtonen
- School van kinderen
- Contact kinderen met autochtone kinderen
- Gebruik Nederlandse taal met kinderen
- Vrije tijd activiteiten

---

¹ Alle respondenten wonen in dezelfde buurt en sommigen ook in dezelfde portiek, vandaar dat ik in deze scriptie hier niet verder op inga.